

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Жигай Анастасія Сергіївна

Допускається до захисту:

в.о. завідувач кафедри
загального та прикладного
мовознавства і слов'янської
філології, доцент

_____ І.В. Гарбера
« _____ » _____ 2023 р.

**АСОЦІАТИВНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА ЦІННІСНИХ
ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ 2014-2023 РОКІВ**

Спеціальність 035 Філологія

Кваліфікаційна робота

Науковий керівник:
А.П. Загнітко, доктор філологічних
наук, професор кафедри загального та
прикладного мовознавства і
слов'янської філології

(підпис)

Оцінка: _____ / _____ / _____

Голова ЕК: _____
(підпис)

Вінниця 2023

АНОТАЦІЯ

Жигай А.С. Асоціативно-психологічна парадигма ціннісних орієнтацій особистості в умовах війни 2014-2023 років. Спеціальність 035.10 «Прикладна лінгвістика», Освітня програма «Прикладна лінгвістика», Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2023.

У кваліфікаційній роботі досліджено лінгвопсихологічні портрети школярів із простеженням їх територіальних і хронологічних параметрів та зіставленням ціннісних парадигм у період із 2014 року до 2023 року, а також проаналізовано основні тенденції впливу ситуації в Україні на мовлення та мислення школярів через зміну психічного здоров'я та визначено рівні стресостійкості й підготовленості до сприйняття факту бойових дій для прогнозування і/чи моделювання нових форм поведінки й прогнозування невластивих для сучасної молоді моральних цінностей у майбутньому, створено асоціативний глосарій.

Ключові слова: *психолінгвістика, психолінгвістичний аналіз, лінгвопсихологічний портрет, світобачення школяра, мова, мислення, війна.*

94 с., табл. 16, рис. 4, формул 11, джерел 64.

Zhyhai A. The associative-psychological paradigm of the value orientations of the individual in the conditions of the war of 2014-2023. Specialty 035.10 «Applied Linguistics», Programme «Applied Linguistics», Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2023.

The final year project investigates linguistic and psychological portraits of schoolchildren with the tracing of their territorial and chronological parameters and the comparison of value paradigms in the period from 2014 to 2023. It analyzes the main trends of the impact of the situation in Ukraine on the speech and thinking of schoolchildren through changes in mental health and determined the levels of stress resistance and preparedness for the perception of the fact of hostilities to predict and/or

model new forms of behavior and forecasting unusual for modern youth moral values in the future. An associative glossary was created.

Key words: *psycholinguistics, psycholinguistic analysis, linguistic-psychological portrait, schoolboy's worldview, language, thinking, war.*

94 p., tab. 16, fig. 4, formulas 11, bibliography: 64 items.



ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ.....	5
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ПАРАДИГМА ПСИХОЛОГІЧНОГО ТА ЛІНГВІСТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ УЧНЯМИ ЯВИЩА «ВІЙНА».....	11
1.1 Лінгвістичний та психологічний образ сучасної дитини.....	11
1.2 Вплив війни на психічне здоров'я учня, який проживає за кордоном або має статус внутрішньо переміщеної особи.....	22
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ПСИХІЧНОГО СТАНУ УЧНЯ.....	28
2.1 Методи, прийоми та методики дослідження лінгвопсихологічного портрету школярів через сприйняття ними війни.....	28
2.2 До питання лінгвістичного та психологічного визначення поняття «асоціація».....	31
2.3 Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості.....	35
РОЗДІЛ 3. НАПРАВЛЕНИЙ АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК МЕТОД НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ ДЛЯ ПОБУДОВИ ЛІНГВОПСИХОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТУ.....	39
3.1 Порівняння лінгвопсихологічних реакцій учнів Донецької області за Кольоровим тестом ставлення О.М. Еткінда у 2021 році.....	45
3.2 Порівняння мовних матеріалів учнів міста Вінниця та учнів Донеччини за допомогою методів квантитативної лінгвістики у 2022 році.....	59
3.3. Дослідження психічного стану школярів після початку повномасштабної війни у 2023 році за допомогою психодіагностичного інструментарію.....	73
3.4 Порівняння динаміки цінностей школярів протягом 2014-2023 років.....	78
3.5 Інформаційно-психологічний вплив на особистість під час війни в Україні.....	84
3.6 Створення асоціативного словника структура та основні компоненти.....	88
ВИСНОВКИ.....	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	95

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

А4М4 – автоматична штурмова гвинтівка, яка знаходиться виключно на озброєнні спецназу

Він. – Вінниччина

ВПО – внутрішньо переміщена особа

ДНР – Донецька народна республіка

Дон. – Донеччина

ЗМІ – засоби масової інформації

ЗСУ – Збройні Сили України

КТС – кольоровий тест сприйняття

ЛНР – Луганська народна республіка

МКВ – метод кольорових виборів

ВСТУП

Актуальність. Українське суспільство сьогодні переживає черговий кризовий період, пов'язаний з багатьма чинниками. Найбільш руйнівним чинником є повномасштабна війна. Буремні події показали значення й велику цінність окремої особистості, її роль у суспільно-історичних змінах. Одночасно стала очевидною необхідність соціально-психологічного захисту та психологічної допомоги як окремим людям, так і цілим соціальним групам. Проте визначити серйозні порушення психіки певної людини, буває вкрай важко. Тому одним із напрямів вирішення цього питання є психолінгвістика. Через дослідження мови, мовлення та мислення людини, одночасно аналізується й психологічна та психічна картина людини з усіма її барвами, умовностями, таємницями й загадками.

У роботі зроблено акцент на найбільш незахищеній соціально-віковій ланці – дітях та підлітках. Обставини, що травмують, не лише позбавляють підлітків стабільного, безпечного та підтримувального оточення, яке є необхідним для розвитку без відхилень, а й створюють комунікаційний бар'єр для зв'язку зі світом. У такій ситуації психолінгвістика використовує метод лінгвопсихологічного аналізу письмового тексту, аби дитина могла вільно викласти свої думки на папері. Сьогодні, незважаючи на значне підвищення вимог сучасного суспільства до дитячої психології, недостатньо дослідженими залишаються питання формування та розвитку важливих якостей особистості дітей та підлітків; крім того, недостатньо використовуються можливості мовної діагностики властивостей особистості. Саме тому обрана тематика дослідження є доволі актуальною на сучасний момент та може бути доповнена або продовжена у проблематиці лінгвопсихологічного стану учнів навчальних закладів під час повномасштабної війни та після її закінчення.

Метою дослідження є визначення лінгвопсихологічних портретів школярів із простеженням їх територіальних і хронологічних параметрів та зіставленням ціннісних парадигм у період із 2014 року до 2023 року. Істотним у

цьому вимірі постає розкриття основних тенденцій впливу ситуації в Україні на мовлення та мислення школярів через зміну психічного здоров'я та визначенням рівнів стресостійкості й підготовленості до сприйняття факту бойових дій для прогнозування і/чи моделювання нових форм поведінки й прогнозування невластивих для сучасної молоді моральних цінностей у майбутньому, створення асоціативного глосарію.

Завдання дослідження: 1) узагальнити теоретичні питання психології дитини; 2) розкрити тему проблематики лінгвопсихологічного аналізу мовлення учнів; 3) опрацювати результати проведеного експерименту та проаналізувати відображення наслідків війни 2014-2023 років в мовному портреті підлітків; 4) виявити мовні особливості усвідомлення ситуації дитиною шкільного віку; 5) порівняти лінгвопсихологічний стан учнів протягом 2014-2023 років; 6) створити асоціативний словник; 7) проаналізувати зміну моральних цінностей школярів; 8) представити основні результати лінгвопсихологічного аналізу учнів із визначенням навантаження в ньому сприйняття навколишніх подій, їхньої оцінка та відбиття в мовному портреті учнів.

Практичне значення студіювання визначено запропонованим одномовним модифікованим асоціативним глосарієм, який буде корисний для лінгвістичних експертів, психологів і фахівців вузької спеціалізації для вивчення мовної свідомості дитини, травмованої соціальними чинниками та для вивчення ймовірного психологічного стану учнів протягом повномасштабної війни та по її закінченню.

Теоретичне значення аналізу полягає у вивченні лінгвістичного та психологічного образу сучасної дитини у розрізі війни 2014-2023 років, в обґрунтуванні функційного навантаження асоціативного ставлення лінгвоперсони для встановлення різного оцінювання ситуації. Істотним для об'єкта аналізу було врахування психічної діяльності суб'єкта в засвоєнні та використанні мови як організованої та автономної системи, під впливом гостро соціальних явищ, зокрема, збройного конфлікту на Донеччині з 2014 року та війни на території всієї України з 2022 року.

Матеріалом дослідження стало результати анкетування учнів Мирненської ЗОШ I-III ступенів (5, 9, 11 класи), Гранітненської ЗОШ I-III ступенів (5, 9, 11 класи), Старогнатівської ЗОШ I-III ступенів (5, 9, 11 класи), Волноваської ЗОШ I-III ступенів № 5 (5, 9, 11 класи) та Волноваської ЗОШ I-III ступенів № 7 (5, 9, 11 класи) Донецької області протягом 2021 року; онлайн-відповіді учнів 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 класів загальноосвітніх шкіл міста Вінниця у 2022 році, а також результат онлайн опитування у 2023 році школярів 5-11 класів, які проживали до повномасштабної війни на території Донецької, Харківської, Вінницької, Запорізької, Тернопільської областей.

Загалом в опитуванні взяли участь 714 учні (5 класи – 70 учнів, 6 класи – 83 учні, 7 класи – 52 учнів, 8 класи – 95 учнів, 9 класи – 198 учнів, 10 класи – 103 учні, 11 класи – 113 учнів). Відповідно, вікова категорія у відсотковому плані дорівнює: діти молодшого й середнього шкільного віку (6-11 років) – 22 %, підлітки (12-18 років) – 78 %. За гендерною класифікацією опитування пройшли 262 хлопчиків (37 %) і 452 дівчат (63 %). Із загальної кількості опитуваних 21,7 % мають статус внутрішньо переміщеної особи станом на 2022 рік. Після початку російського вторгнення відсоток збільшився до 74,3 %. Також 7 % опитуваних у 2023 році проживають закордоном.

Об'єктом дослідження є мовлення учнів прифронтових ЗОШ Донецької області та учнів м. Вінниця у 2021-2022 роках, школярів Донецької, Харківської, Вінницької, Запорізької, Тернопільської областей у 2023 році.

Предметом дослідження є асоціативно моделювальні зв'язки у мовленні школярів, лінгвопсихологічному портреті учнів ЗОШ через територіально пряме й територіально опосередковане сприйняття ситуації війни.

Новизна виявляється у використанні модифікованих інструментів для дослідження когнітивних процесів індивіда, встановлення лінгвопсихологічного портрету учня з урахуванням результатів вільного асоціативного експерименту. У дослідженні використані такі **методи дослідження** лінгвопсихологічного портрету: *метод асоціативного експерименту* дав змогу визначити активний словник дитини, а також особливості розуміння дітьми значення й смислу слова

відповідно до певної тематичної групи, *метод закінчення висловлень-речень* допоміг краще зрозуміти механізми синтаксичної організації мовлення дитини й допустимих варіантів мовних конструкцій, *психодіагностичний інструментарій* призначений для вивчення емоційних компонентів ставлень особистості та *статистичний інструментарій* дав змогу підтвердити частотність використання протиставних корелятивів *війна-мир* до поняття «Донеччина».

Основні результати дослідження висвітлені у спільному студіюванні Загнітка Анатолія та Жигай Анастасії «Війна на сході України очима учнів Вінниччини й Донеччини: асоціативний словник (2014-2021 рр.)» [22, с. 162-172]. У роботі розкрито проблематику лінгвопсихологічного аналізу мовного портрету дитини, розглянуто наслідки війни на Донеччині в мовному портреті школярів і підлітків у загальноосвітніх навчальних закладах Донецької області та міста Вінниця, виявлено відмінності й подібності у психолінгвістичних моделях процесу сприйняття та розуміння конфлікту на Сході України через порівняння мовних матеріалів учнів прифронтових шкіл та учнів мирної території, створено асоціативний словник.

Структура. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновку та списку використаних джерел.

Вступ містить актуальність обраної теми, визначається предмет, об'єкт, мету та завдання дослідження, характеризуються методи, прийоми та методики вивчення проблеми, розкривається наукова новизна, визначається теоретична та практична цінність роботи, окреслюється апробація результатів дослідження, обґрунтовується його структура.

У першому розділі «Парадигма психологічного та лінгвістичного сприйняття учнями явища «війна» подається стислий огляд досліджень, які присвячені вивченню дитячої психології в напрямку сприйняття дитиною гострих соціальних ситуацій, описані основні вияви посттравматичного стресового розладу та запропонований психолінгвістичний портрет сучасної дитини та підлітка, які проживають на момент бойових дій на території України та закордоном.

Другий розділ «Теоретико-методологічні засади дослідження інструментів для вивчення психічного стану учня» присвячений теоретичній інформації визначення асоціації у психології та лінгвістиці, вивченню типів асоціативного експерименту, розглянуто погляди учених щодо класифікації цінностей.

У третьому розділі «Направлений асоціативний експеримент як метод наукового дослідження та можливості його застосування для побудови лінгвопсихологічного портрету» на основі даних онлайн-опитувань робиться спроба підтвердити основні положення теорії, що викладені в першому та другому розділах, обґрунтовується порівняння лінгвопсихологічного портрету учнів у часовому проміжку з 2014 року до 2023 року, визначення змін цінностей та спроба припущення появи нових цінностей у школярів, створення асоціативного глосарію з урахуванням географічного та часового чиннику.

Висновки містять підсумки проведеного направлено асоціативного експерименту, підтвержені основні наукові та практичні результати, а також перспективи розвитку дослідження та рекомендації щодо їх науково-практичного використання.

РОЗДІЛ 1

ПАРАДИГМА ПСИХОЛОГІЧНОГО ТА ЛІНГВІСТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ УЧНЯМИ ЯВИЩА «ВІЙНА»

1.1 Лінгвістичний та психологічний образ сучасної дитини

У сучасному світі багато країн, включаючи Україну, стикаються зі складними політичними та соціальними проблемами. Однією з таких проблем є війна, що суттєво впливає на розвиток дитинства та формування особистості дітей. Військовий стан є надзвичайним явищем, яке призводить до зміни звичайного життя людей. У цьому контексті важливо вивчати процес формування особистості дітей під час військового стану в Україні.

Формування особистості є складним та багатограним процесом, який відбувається протягом усього життя людини. У дітей цей процес є особливо активним та інтенсивним, оскільки вони знаходяться в стадії розвитку та формування своєї особистості. Під впливом військового стану, діти змушені пристосовуватися до нових умов життя, що може суттєво впливати на їхнє фізичне та психічне здоров'я, а також на процес формування особистості [11, с. 37].

Основними теоретичними підходами до вивчення процесу формування особистості дітей під час військового стану є психологічний та соціо-лінгвістичний підходи. Психологічний підхід дає змогу вивчати процес формування особистості дітей під час військового стану з точки зору психологічних процесів та явищ, що відбуваються в їхньому мозку та поведінці. Соціо-лінгвістичний підхід дозволяє вивчати соціальні та культурні чинники, що впливають на процес формування особистості дітей під час військового стану, такі як релігія, етика та соціальні норми опосередковано через мову, мовлення та мислення.

Предметна увага психологів до розвитку дитини має своє пояснення: вивчення психічних та психологічних змін несуть користь не лише для самих

об'єктів досліджень, а й для майбутнього країни, для економічного, соціального, політичного, культурного, освітнього тощо розвитку, які будуть здійсненні вже зрілими «дітьми війни». Психологи діляться на два табори та дискутують щодо питання, чи кожна дитина травмована війною та чи кожна має свій травматичний досвід.

Сучасні теорії психічної травми подають цікавий підхід, розроблений американським вченим П. Левіном. Травма трактується вченим як бар'єр, що захищає людину від руйнівної сили та впливів, що залежать від індивідуальної значущості травмувальної події, ступеня психологічної захищеності та здатності до саморегуляції, зазвичай супроводжується почуттям безсилля [54]. Він зазначає, що неважливо, чи був наявним реальний чинник небезпеки, або в силу дії багатьох чинників людина втратила цілісність у захисних бар'єрах та відчула себе вразливою.

Б. Колк у своїх роботах говорить, що для формування психологічної травми обов'язково необхідно мати такі чинники: складну життєву ситуацію; чинник несподіваності; відсутність в особистості досвіду вирішення подібної ситуації; відчуття ізольованості [26].

Отже, за визначеними науковця наразі кожна українська дитина має всі необхідні чинники для травматизації особистості: складну життєву ситуацію – війна, з усіма її супутніми навантаженнями та небезпеками; чинник несподіваності – непередбачуваних обстрілів; відсутність досвіду поведінки під час воєнного стану та відчуття ізольованості у соціальній галузі (сюди ж можна додати взаємини між батьками та дитиною, бо фокус уваги батьків та близьких дорослих зосереджений на збереження життя, а не на стан дитини).

О. Тімченко та Д. Похілько пропонують свої категорії постраждалих дітей на основі залученості дитини до травматичних ситуацій війни [42, с. 213-215]:

- діти, які мали безпосередній особистий травматичний досвід війни (діти, що потрапляли під обстріли, отримали фізичні травми, стали свідком загибелі чи поранення тощо);

- діти, які тривалий час знаходились у ситуації реальної загрози життю (діти, які проживали на території активних бойових дій у підвалах та сховищах, а також на окупованій території);

- діти, які виїхали з зони бойових дій до початку війни, або в 1-2 добу (діти, які не потрапляли в ситуації реальної загрози життю від війни, але чули вибухи та є вимушеними переселенцями);

- діти із західних регіонів України (які не мають безпосереднього особистісного досвіду реальної загрози від війни та не є внутрішньо переміщеними).

Такий розподіл не є випадковим. Кожна зазначена категорія має свій унікальний особистісний досвід проживання та переживання війни, свої проблеми та хвилювання, які отримала в результаті свого досвіду. Разом із тим, і свої особисті травми та їх вияви. Найпоширеніші проблеми, які характерні для дітей різних категорій постраждалих від війни представлені в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Найпоширеніші психологічні проблеми дітей постраждалих від війни

Категорія дітей	Психологічна проблема
Діти, які мали безпосередній особистий травматичний досвід війни	<ul style="list-style-type: none"> - страх смерті, гучних звуків, відкритого простору, втрати батьків/рідних (що вони не повернуться), страх залишатися на одинці; - страх втрати іграшок, та особистих речей; - панічні атаки; - проблеми зі сном/нічні жахіття/ труднощі засинання;

	<ul style="list-style-type: none"> - проблеми адаптації до нових умов з урахуванням отриманих травм; - нервові рухи, часті запинання в розмові, затирання тощо;
Діти, які тривалий час знаходилися в ситуації реальної загрози життю	<ul style="list-style-type: none"> - страх смерті, гучних звуків, відкритого простору, втрати батьків/рідних (що вони не повернуться); - проблеми зі сном/нічні жахіття/ труднощі засинання; - відсутність бажання спілкуватися з іншими (страх колективів з однолітками); - замкнутість; - проблеми з голосом та верхніми дихальними шляхами психосоматичного характеру
Діти, які виїхали з зони бойових дій до початку війни, або в 1-2 добу	<ul style="list-style-type: none"> - страх смерті, втрати батьків/рідних; - проблеми зі сном/ труднощі засинання; - проблеми адаптації до нового місця проживання; - відсутність бажання спілкуватися з іншими однолітками/ старими друзями; - сум за домівкою, своїми іграшками та друзями;

	- агресивність.
Діти з Західних регіонів України	- страх втрати батьків/рідних, страх можливих обстрілів; - відчуття покинутості та непотрібності батькам; - труднощі у прийнятті нових дітей/ агресивність.

Такі психічні стани будуть частиною життя, допоки поступово трансформуються у властивості особистості та риси характеру, які, утворившись, починають відігравати провідну роль у психічній діяльності людини, стають стрижнем її психіки. На рівні психічних станів відбувається інтеграція різнорівневих та різномодальних компонентів психіки [45, с. 5].

Початок вивчення психічних станів як окремого поняття заклав американський психолог У. Джемс, який трактував психологію як науку про психічні стани людини. Психічні стани науковець відносив до станів свідомості, які характеризуються властивостями мінливості, вибірковості, безперервності та носять особистісний характер [37, с. 59]. Однак психічні стани як самостійну категорію виділив В. Мясіщев.

Психічні стани є системою, що зумовлює співвідносність та взаємодію психічних процесів, з одного боку, і ступінь їх реалізації залежно від індивідуально-психологічних якостей особистості, з іншого. Відсутність довготривалого вияву певного психічного стану, постійної його зміни, відповідної дії зовнішніх і внутрішніх чинників, багатокomпонентності та міри вираженості, є чинниками, що зумовлюють невизначеність поняття психічного стану, яке досі не має загальновизнаного тлумачення [53, с. 184].

У психологічному словнику, за редакцією А. Петровського, психічний стан розглядається як поняття, що використовується для виділення в психіці індивіда відносно статичного моменту в порівнянні з психічними процесами та стійкими психічними властивостями. У не менш відомому психологічному

словнику, за редакцією К. Платонова, вказано на проміжне місце психічних станів між психічними процесами та психічними властивостями особистості. Досить лаконічним є тлумачення психічного стану вченими Інституту психології ім. Г. Костюка НАПН України, які його розуміють як психологічну характеристику особистості, що відображає її порівняно тривалі душевні переживання [24]. Наразі найвдаліше та повне визначення поняття психічного стану належить М. Левітову. Психічний стан – це цілісна характеристика психічної діяльності за певний період часу, що показує своєрідність протікання психічних процесів залежно від відображення речей і явищ дійсності та психічних властивостей особистості [39, с. 13].

Поняття «психічні стани» використовується для умовного виділення в психіці індивіда відносно статичного моменту – на відміну від поняття психічного процесу, який підкреслює динамічні моменти психіки, й поняття властивостей психіки, що вказує на сталість виявів психіки, їхню закріпленість і повторюваність у структурі особистості [47, с. 521].

До психічних станів відносять: вияви почуттів – настрої, афекти, ейфорію, тривогу, фрустрацію; вияви уваги – зосередженість, неуважність; вияви волі – рішучість, розгубленість, зібраність; вияви мислення – сумніви; вияви уяви – мрії. Тож можна впевнено стверджувати, що психічні стани позитивно та негативно діють на людину, наприклад:

Стомленість – тимчасове зниження працездатності під впливом тривалого навантаження (фізичного, психічного). Стомленість істотно залежить від виду навантаження, часу, необхідного для відновлення вихідного рівня працездатності й рівня локалізації стомленості. Виділяють такі її види: фізична (вимушена потреба працювати дитині або допомагати батькам задля покращення фінансового або побутового стану) й нервово-психічна (хвилювання щодо воєнного стану, смерть близьких, втрата житла та ін.); гостра і хронічна; м'язова, сенсорна, інтелектуальна (паралельне навчання школяра у школі закордоном та українській школі, якщо школяр перебуває закордоном, додаткові заняття задля

вивчення втраченого навчального матеріалу протягом воєнних дій, підготовка до іспитів в умовах війни) тощо.

Тривога – відчуття невизначеної загрози, загального побоювання і тривожного очікування. Стан, який в умовах сьогодення крокує поряд майже з кожним, але особливої уваги й турботи в цих обставинах потребують діти. Вони постійно перебувають у напрузі через нерозуміння, чого чекати завтра. Тривогу можна розглядати як психічний стан, що виражається в переживаннях, побоюваннях і порушенні спокою, які викликані можливими та ймовірними неприємностями або затримуванням приємного й бажаного.

Ажитация виражається у прагненні втекти, сховатися, не бачити й не чути того, що злякало. Людина заплющує очі, втягує голову в плечі, прикриває обличчя або тіло руками, нахилиється до землі, відштовхується від джерела небезпеки, біжить геть. У цей час в організмі відбуваються серйозні зміни: кров у великому обсязі спрямовується до органів, що забезпечують рух; кров відливається від інших органів, особливо від головного мозку, погіршується його робота, налякана людина часто не знає, що їй робити. Підвищення рівня адреналіну в крові на деяких людей чинить зворотний вплив – паралізує м'язи.

Ступор виявляється в тому, що людина залякає на одному місці, стає вкрай повільною й неспритною тому, що м'язи судорожно стискаються, їх кровопостачання різко погіршується, координація рухів порушується.

Фрустрація, яка використовується у двох значеннях: як несприятливі обставини, які гальмують або заважають досягненню певної мети; або як стан, що виникає унаслідок перешкоди, поразки. Джерела фрустрації можуть бути зовнішні та внутрішні, пов'язані з розчаруванням, яке виникає, коли не може отримати бажане, в результаті особистих справжніх або ж надуманих недоліків, таких як невпевненість в собі, страх перед різними типами соціальних ситуацій. На рівні особистості фрустрація може постати як особистісне утворення, що не лише підсилюватиме чи зменшуватиме інтенсивність фрустраційних реакцій, але й сприятиме набуттю особистістю фрустраційної толерантності чи

блокуванню її розвитку, провокуватиме чи нівелюватиме появу нових фрустраційних ситуацій [2, с. 87-94].

Агресія, спрямована на іншу особу або об'єкт, може бути фізичною й вербальною, іноді агресія має прихований, замаскований характер. Агресія, що переходить у гнів, виявляється у бурхливих і неадекватних реакціях. При виникненні агресивних реакцій необхідно враховувати комплекс соціально-психологічних чинників, особливості впливу середовища на різних етапах, виховання, роль родини й суспільства загалом.

Варто розрізнити вплив війни на психічний стан дитини до 11 років та дитини від 12 років, підлітковий вік. Підлітки зазвичай тримають почуття в собі, що може призвести до депресивних станів. Водночас, вони можуть робити вигляд, що «все нормально». Діти прагнуть менше часу проводити із сім'єю, а більше часу з іншими людьми, намагаючись бути активними й таким чином керувати своїми страхами. Для таких дітей існує ризик бути включеними в різні угруповання, в тому числі воєнізовані угруповання. Особливої уваги вимагають питання вживання наркотиків та алкоголю: підлітки можуть використовувати наркотики та алкоголь як механізм боротьби зі стресом, що може призвести до залежності. Деякі підлітки тоді стають схильними до кримінальної поведінки, такої як крадіжка, грабіж та насильство. В умовах воєнного стану може зростати ризик ранніх статевих відносин, а також збільшуватися ймовірність підліткових вагітностей та поширення інфекцій, що передаються статевим шляхом. Також виникають проблеми із соціальною адаптацією, ізоляцією та погіршенням психічного здоров'я.

Важливим інструментом раннього визначення симптомів та їх запобігання є психологія мовлення. Психологія мовлення – наука відносно молода, проте вона логічно посіла авторитетне місце в системі соціально-гуманітарних наук. Завдяки міждисциплінарним дослідженням, новизні наукових підходів, наполегливості й результативності досліджень психологія мовлення визнається базовою для численних психолого-педагогічних галузей.

Дослідники дитячого мовлення акцентують, що дитину практично ніхто спеціально не навчає правил використання мови, проте вона спроможна інтуїтивно, за еталонами мовлення дорослих опанувати цей складний механізм розуміння дійсності за досить короткий термін. Психологія мовлення описує, яким чином мовлення пов'язане із провідними психічними процесами, як інтегрується в спільну діяльність комунікантів, як формує нашу власну мовну свідомість, як дає змогу дитині оволодіти мовною та немовною картиною світу та ін.

У визначенні мовної компетентності дитини необхідно зупинитися на таких її психофізіологічних параметрах.

1. Не потрібно виключати роль і внесок генетичних чинників, як джерела індивідуальних розмежувань в розвитку компетентності дитини.

2. Мовна компетентність – здібність адаптуватися до повсякденних умов мовленнєвого спілкування, до умов існування, формувати їх і здійснювати вибір умов спілкування, оптимальних для індивіда; це форма відповідності певній мові, належності до певного типу звукової мови, прагнення до спілкування, що постійно розвивається.

3. Мовна компетентність фокусується або на розумових процесах, що зумовлюють мовленнєву діяльність, або на знанні, що виникло в результаті цих процесів та його організації.

4. Роль мовного знання та його організація, зокрема роль накопиченої мовної інформації (правил) в довготривалій пам'яті – ключ до розуміння компетентності.

5. У мовній компетентності дитини велике значення має не лише здібність зберігати мовну інформацію в пам'яті, але й рівень бази знань дітей та її організація (рівень здатності до неусвідомленої, аналітико-синтетичної діяльності в мові, до мовних імперичних класифікацій та узагальнень, що відбуваються мимовільно, ненавмисно – як потреба здійснення спілкування, існування і представлення себе в соціумі).

6. Широка й організована база знань, або кістяк знань, які дають змогу краще уявити мовну проблему й вирішити її, – фундаментально важливі для мовної компетентності.

7. Мовні знання (імплицитні та експліцитні) є необхідною умовою мовної компетентності, але не просто набуття їх, але й можливість їх гнучкого застосування, що залежить від аналітичних, творчих та практичних навичок дитини.

8. Мовна компетентність потребує постійного, сталого застосування мови й вироблення практичних, а також творчих навичок. Мовну компетентність можна розглядати не лише як властивість мовлення дитини, але і як особливість сприйняття її іншими людьми – дорослими – в аспекті взаємодії людини й ситуації

9. Діти з різною мовною компетентністю мають різне мовлення: здатні по-різному розробляти стратегії й моніторинг мовленнєвої діяльності, відмінні від інших.

10. Набуті за допомогою мовленнєвого досвіду мовні знання є тим, що відрізняє дитину мовнокомпетентну від мовнонекомпетентної (з низьким рівнем компетентності).

11. Дитяча компетентність відповідає рівню мовної системи, яка допускає широку варіантну периферію, а компетентність дорослої людини – усталеній мовній нормі.

Мовлення як спосіб діяльності спілкування визначає весь розвиток людини – дитини, підлітка, дорослого.

Періодизація мовленнєвого розвитку – метод дослідження, за допомогою якого можна виявити найбільш активні й своєрідні ступені процесу, а також риси (ознаки) найпомітніших (яскраво виражених) тенденцій: конкретні мовні форми – частини мови, види речень та ін.

Магістерська робота передбачає дослідження лінгвопсихологічного портрету учнів ЗОШ. Тому вибірково подані відповідні вікові обмеження.

1. **Молодший шкільний вік (від 6-7 до 10-11 років).** Провідна діяльність – навчальна: мовлення стає інструментом пізнавальної діяльності, всі його види сприяють засвоєнню знань, формуванню вмінь; швидко збагачується словник, до мовлення школяра застосовуються вимоги літературної норми. У цьому віці мова стає предметом активного вивчення у школі. Відповідно до цього процесу з'являється писемне мовлення у варіантах читання і письма. Ситуативне мовлення відходить на другий план; посилюється свідомо-вольовий чинник у мовленні. Ігрова форма пізнання світу та вивчення нового також відходить на другий план, втрачає провідну роль у мовленні. У життя дитини входять нові знакові системи: математична символіка, система другої мови, моделі та ін.

2. **Середній шкільний вік (11-15 років).** Провідна діяльність школяра – навчальна. Дитина стає активним учасником соціального життя. У цей час починається формування індивідуальних особливостей мовлення, мовної особистості, розширюється міжособистісне та соціальне спілкування. Школяр у зазначеному віці самовиражається в мовленні через листування, щоденники, становлення читацьких інтересів та ін. Відслідковується посилення пізнавальної активності у вивченні іноземних мови або декількох мов. Шкільна програма стає каталізатором до розвитку творчого елементу особистості (перші ознаки індивідуального стилю мовлення) та ораторського мовлення, а саме за допомогою рефератів, доповідей, дискусій, виступів на конференціях. Школяр набуває навички художнього слова та сценічного мовлення. Отже, цей етап розвитку особистості у лінгвістиці іменується «усвідомлене володіння культурою мовлення».

3. **Старший шкільний вік (юність) (15-18 років).** Новий вид провідної діяльності підлітка – інтерес до професії, її вибір, професійна орієнтація, початок професійної підготовки; визначення подальших намірів в освіті, в науковому напрямі. У цьому віці відбувається становлення мовної особистості. Учень або учениця самостійно обирають життєві позиції,

визначають ціннісні орієнтації. Самоосвіта має стати частиною розвитку підлітка задля перспективної саморегуляції, реалізація інтелекту та здібностей.

В індивідуальному розвитку на кожному етапі продовжується збагачення засобів спілкування - словника й стилістики рідної мови, засвоєння іноземних мов, оволодіння красномовством, методами пізнавальної діяльності, логікою, уміннями узагальнювати й робити умовисновки.

1.2 Вплив війни на психічне здоров'я учня, який проживає закордоном або має статус внутрішньо переміщеної особи

Війна – це завжди великі виклики, це психотравмувальний чинник для багатьох осіб, і, зокрема дітей та молоді. У життя українських дітей війна увійшла своїм жахіттям: бомбардування, повітряні тривоги, обстріли, руйнування будинків, окупація, вимушена евакуація та розлука з рідними і, нарешті, втрата рідних. Війна несе страждання, травмує молоде українське покоління, залишає рани в душах дітей. З початку повномасштабного вторгнення росії життя багатьох дітей перетворилося на суцільні випробування [30, с. 157]. Діти стали свідками бойових дій, бачили те, чого би діти ніколи не мали бачити.

Результати всеукраїнського дослідження з вивчення психологічного стану населення в умовах повномасштабної війни засвідчили, що вимушено переміщені особи, котрі залишаються в евакуації, демонструють більш низькі оцінки власного психологічного благополуччя у порівнянні з тими, хто повернувся до постійного місця проживання чи не був переміщений [43]. Складний процес адаптації в ситуації вимушеного переміщення призводить до того, що зміни ідентичності особистості біженців досягають рівня кризових.

Життя сімей внутрішньо переміщених осіб змінюється докорінно, що зумовлено тривалими воєнними подіями в країні, до чинників впливу яких додаються розлучення з родиною, страх за себе та своїх близьких (особливо тих, які відмовились або не змогли евакуюватись вчасно); примусова депортація; туга за домівкою та звичним способом життя; невизначеність стану та невідомість;

відсутність достовірної інформації про ситуацію в країні та вдома; побоювання щодо втрати майна, яке залишилося без нагляду; побутова невлаштованість, брак фінансів; депривація базових потреб та необхідність пошуку нового житла, їжі, роботи; обмежені можливості доступу до медичних послуг; проблеми із влаштуванням дітей до загальноосвітніх закладів; соціальна ізоляція, культурний шок, фрагментація самоідентичності; відсутність/обмеженість очних соціальних контактів та відпочинку для дітей тощо. Крім того, українське населення тривалий час було вимушене пристосовуватися до багатогодинних вимкнень світла, води та опалення, що є вкрай складним для сімей з дітьми, особливо з немовлятами. Ці труднощі часто викликають перманентну тривогу, зниження рівня самооцінки, відсутність віри у власні здібності, пасивність і відхід від соціальних контактів та подій [8, с. 75]

Результати соціологічного дослідження становища внутрішньо переміщених осіб засвідчили, що до найголовніших проблем переселенців належать: працевлаштування (41%); пошук житла (36%), потреба в теплих речах (34%), отримання грошової допомоги від держави (30%). Майже половина внутрішньо переміщених сімей назвала єдиним джерелом доходу державні соціальні виплати та адресну грошову допомогу переселенцям, засвідчуючи той факт, що матеріальне становище більшості родин є вкрай складним. Відсутність постійного джерела доходів і необхідність платити за оренду житла та комунальні послуги змушують переселенців жити вкрай ощадливо та економити на найнеобхіднішому (купівля ліків або зимового одягу вже становить значні труднощі для переміщених сімей). Також актуальними питаннями є потреба в харчах (17 %); отримання соціальних послуг (7 %), юридичної та психологічної допомоги (по 6 % кожна) [51]. Тож, сім'ї переселенців можуть проживати в родичів, самотійно, в місцях компактного проживання, але загалом мають спільні проблеми.

Значна частина сімей не виїхала одразу після початку повномасштабної війни, перебуваючи ще кілька тижнів чи навіть місяців у небезпеці. Тож, аналізуючи проблеми батьків та дітей-переселенців, потрібно враховувати, що

абсолютна більшість з них мають досвід травматичних стресових подій та ситуацій. Зокрема, багато з них зіткнулися з обстрілами і бомбардуваннями; перебували в сховищах; пережили розлуку з близькими; переїзд під обстрілами; жили в окупації; бачили пошкодження та руйнування житла на власні очі; не могли отримати медичну допомогу; пережили голод та/або відсутність доступу до питної води, бачили смерть рідних або близьких; довелося проходити через фільтраційні табори тощо. Це породжує проблему інформування й доступу до програм кваліфікованої психологічної підтримки. Проведений аналіз дозволяє нам звернути увагу на той факт, що переважна більшість батьків не звертаються та не мають наміру звертатись за психологічною допомогою для себе або своїх дітей, навіть за умови усвідомлення існування певних психологічних проблем.

Після переміщення багато родин зіштовхнулись із проблемою сумісного перебування 24/7 (втрата роботи, дистанційне навчання тощо). З одного боку, таке вимушене єднання дає сім'ям більше часу для роботи над невирішеними проблемами та підтримки один одного, підвищує згуртованість, комунікацію, покращує сімейні стосунки загалом і є тим ресурсом, завдяки якому можливо зміцнити своє родинне благополуччя; з іншого – відбувається не лише ускладнення наявних невирішених проблем, а розгортання нових. Дистанційне навчання, регулярні повітряні тривоги, втрата очних контактів із друзями та рідними через переїзд, економія на дозвіллі та відпочинку (втрата можливості подорожувати, відвідувати спортивні секції, художні гуртки, розважальні заходи) стали складним випробуванням для дитячої психіки, внаслідок чого діти змушені проводити час вдома або виходити гуляти на самоті. Для підлітків, крім іншого, актуалізується фрустрованість у задоволенні соціальних потреб та потреби в автономії. Тож у замкненому просторі члени родини стикаються з постійним перенапруженням увагою, перетином інтересів і потреб, порушенням особистого простору, вони не мають змоги відпочити один від одного та відволіктись на особисте. Усе це провокує загострення сімейних конфліктів і насильницьких методів їх вирішення. Контрагресія та аутоагресія дітей може бути наслідком того, що за критичних умов батьки схильні використовувати

менш чутливі, більш примусові/контрольовані та більш каральні стратегії батьківства.

Потрібно вказати й на ту обставину, що в умовах військових дій виїжджають в основному сім'ї, де головою родини є мати. Однак неповна сім'я, яка потрапляє в нові умови проживання, дає додаткове навантаження на жінок і обов'язок виконання ними функцій обох батьків відразу. Окрім цього, на них лежить турбота не лише про дітей, а й про літніх членів родини, що в екстремальних умовах може приводити до ускладнення психологічних проблем саме у жінок [52, с. 322]. Це вказує на важливість розрізнення у роботі з внутрішньо переміщеними особами криз особистості та криз сім'ї загалом, а також стану батьків та їхнього батьківського потенціалу щодо виховання дитини.

Окремим чинником впливу на соціально-психологічне благополуччя родин-переселенців потрібно визнати проблему соціального незадоволення або прихованої недовіри, упередженого ставлення, агресії або цькування через статус переселенця, що виявляється у формі: дискримінації від незнайомих людей у громадських місцях; упередженого ставлення під час працевлаштування та під час спроб орендувати чи купити житло; невідповідного ставлення в побутових відносинах із родичами та сусідами; упередженого ставлення під час отримання тих чи інших послуг (освітніх, медичних, соціальних, правових) у новій громаді, а також у висловлюваннях представників місцевої влади. Особливо критичною постає проблема цькування та невідповідного ставлення для дітей-переселенців, які не можуть швидко адаптуватись у новій громаді.

Досліджуючи проблематику соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб потрібно зважати, що вона визначається як індивідуальними, так і груповими чинниками.

До індивідуальних чинників можна віднести:

- 1) соціально-демографічні особливості (стать, вік, освіта);
- 2) особистісні характеристики (когнітивні, мотиваційні, емоційні характеристики);

3) життєвий досвід (володіння інформацією про можливість працевлаштування, міграційний досвід, соціальна підтримка). Варто зауважити, що вплив індивідуальних чинників, зумовлених особистістю, має бути інтегрованим із впливом групових чинників, які враховують культурні особливості обох сторін.

До групових чинників соціокультурної адаптації належать характеристики взаємодіючих культур:

1) міра схожості або відмінності між культурами, або культурна дистанція (суб'єктивне сприйняття культурної дистанції, суб'єктивне сприйняття рівності або нерівності статусів (меншість-більшість), стратегія акультурації);

2) особливості культури, до якої належать мігранти (суб'єктивна оцінка економічних, соціально-політичних, культурних, духовних характеристик суспільства);

3) специфіка культури країни перебування мігрантів (наявність міграційної угоди, толерантність до культурної різноманітності) [49].

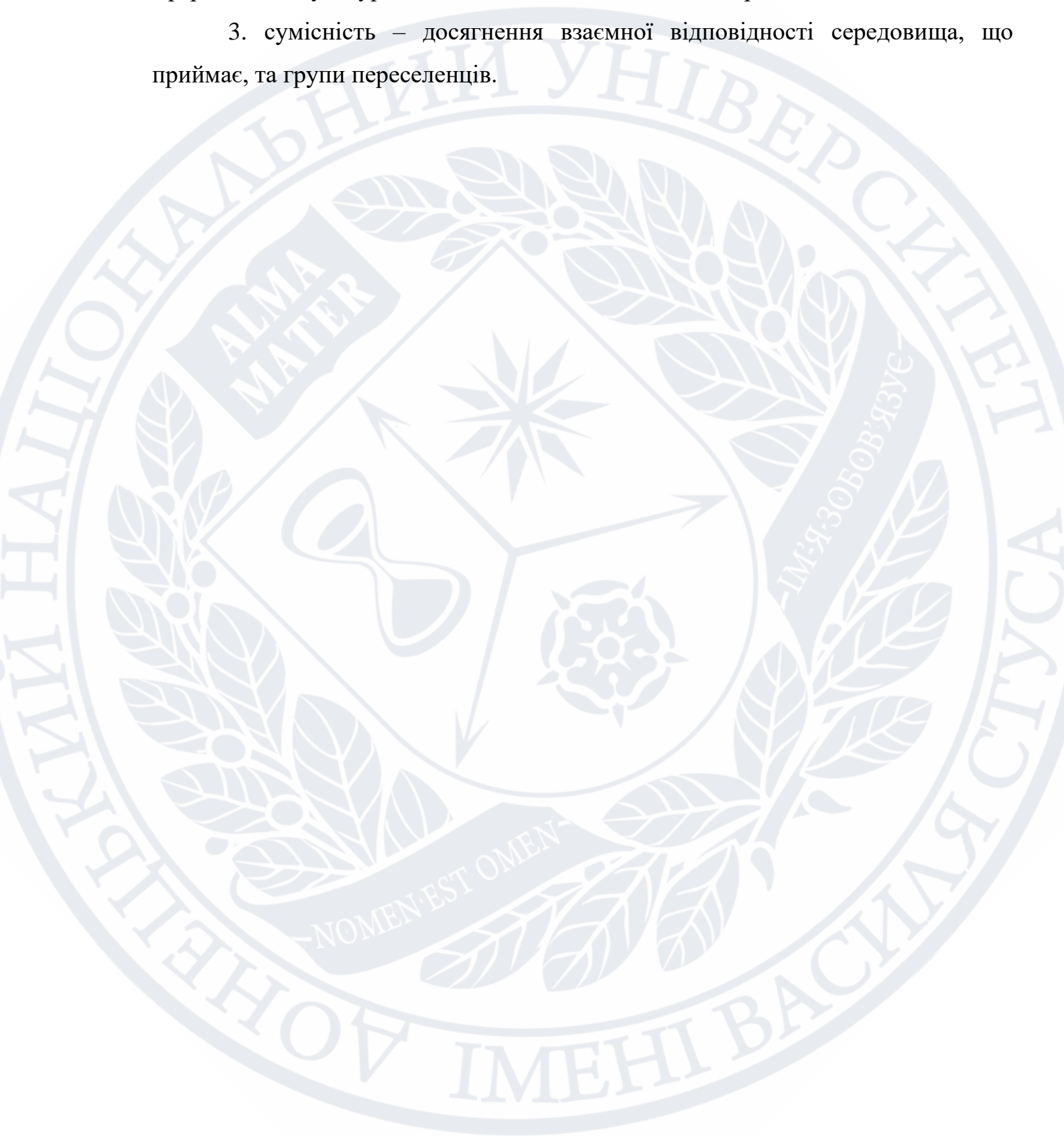
Наявність соціальної підтримки на різних рівнях (інформаційної, емоційної, інструментальної) сприяє кращій адаптованості вимушеного переселенця. На думку Н. Завацької, показниками успішної соціально-психологічної адаптації є високий соціальний статус особистості у певному середовищі, а також її психологічна задоволеність цим середовищем та найважливішими його елементами [21].

Грунтуючись на двох критеріях – характері адаптивної діяльності та часовій протяжності, В. Гриценко [12] виділив три фази соціокультурної адаптації переселенців:

1. орієнтування – вияв «культурного шоку», що зумовлений втратою соціальних, міжособистісних, професійних і дружніх стосунків, професійною незатребуваністю, зміною соціальних ролей та самоідентифікації, що супроводжується депресивними станами у зв'язку із невідповідністю реальних обставин очікуваним можливостям;

2. оцінка – оцінювання нового оточення, насамперед соціонормативної сфери та етнокультурних відмінностей спільноти, що приймає;

3. сумісність – досягнення взаємної відповідності середовища, що приймає, та групи переселенців.



РОЗДІЛ 2.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ПСИХІЧНОГО СТАНУ УЧНЯ

2.1 Методи, прийоми та методики дослідження лінгвопсихологічного портрету школярів через сприйняття ними війни

Психолінгвістика – прогресивна галузь лінгвістики, спрямована на дослідження розвитку й застосування мовленнєвої здатності як психічного феномена, її реалізації в механізмах породження та сприйняття мовлення в проєкції на психічну діяльність людини в її соціально-культурній взаємодії.

Одним з найпоширеніших методів психолінгвістики є асоціативний експеримент. **Метод асоціативного експерименту** є одним із найбільш адекватних способів оцінки семантичних полів. На думку багатьох науковців, людина (дитина) в мовленнєвій діяльності оперує не просто словами, а семантичними полями, й саме з них вона відбирає потрібне слово, щоб точно виразити власну думку.

Метод асоціацій дає змогу визначити активний словник дитини, а також особливості розуміння дітьми значення й смислу слова. Отримані результати асоціативного експерименту відображають динамічні особливості мовленнєво-мисленнєвої діяльності дитини, пов'язані зі збудженням чи гальмуванням нервових процесів. Так, наприклад, було досліджено, що час асоціативних словесних зв'язків змінюється у процесі розвитку дитини.

Метод об'єктивного умовнорефлекторного дослідження семантичних полів може бути використаним як для оцінки рівня розвитку дитини, так і для вивчення динаміки смислових зв'язків залежно від функційного стану досліджуваного.

Метод доповнення. Було з'ясовано, що ступінь правильності відновлення деформованого тексту є показником його читабельності. Якщо

читач (слухач) на належному рівні володіє мовою відправника, то йому легко зрозуміти повідомлення і заповнити пропуски.

Метод закінчення речень. Такий експеримент допомагає краще зрозуміти механізми синтаксичної організації мовлення дитини й допустимих варіантів мовних конструкцій.

Психодіагностичний інструментарій стає все різноманітнішим та розвиненішим. У науковій роботі використано два інструменти для виконання поставлених завдань.

1. **Кольоровий тест ставлень О.М. Еткінда (КТС).** КТС О. Еткінда допомагає виявити ставлення людини до будь-чого у простий спосіб.

Стимули для дослідження підібрані за смисловим та емоційним компонентами.

Смисловий компонент концепції проблеми пов'язаний із ціннісно-смисловою сферою особистості. Він включає в себе предметний смисл («значення»; об'єктивний смисл) та наданий смисл («особистісний смисл»; суб'єктивний смисл). Предметний смисл – це вся сукупність знань та уявлень людини про досліджувану подію. Наданий (суб'єктивний) смисл відображає смисл, який надає людина цій ситуації чи емоційному стану, та індивідуальне розуміння людиною певних сторін проблеми в контексті власного життєвого досвіду. Наданий смисл тісно пов'язаний із «Я» людини, її ціннісно-споживчою сферою, мотивацією. Він формується з використанням рефлексивних механізмів.

Емоційний компонент містить у собі ставлення суб'єкта до події, яке може бути позитивним, нейтральним чи негативним.

КТС О.М. Еткінда, який вважається клініко-діагностичним невербальним методом, призначеним для вивчення емоційних компонентів ставлень особистості. За думкою О.М. Еткінда, він відображує як свідомий, так і частково неусвідомлюваний рівень ставлень людини. Методичною основою КТС є колірно-асоціативний експеримент, що базується на гіпотезі відображення істотних характеристик невербальних компонентів ставлень до значущих інших і до самого себе в кольорових асоціаціях до них [20, с. 73-78].

Технологія роботи із КТС О.М. Еткінда має 2 етапи:

1. Етап проведення КТС (Вибір кольорів № 1. Підбір кольорових асоціацій до понять. Вибір кольорів № 2)

2. Етап обробки інформації (Групування понять на смислові групи за кольорами. Виявлення емоційного ставлення до понять. Визначення смислової близькості та протиставлення певних понять (робота з парами понять). Визначення семантичного простору (смислового поля) понять).

Запропонована методика може бути корисною не лише психологам–практикам чи психологам-дослідникам, а й прикладним лінгвістам у галузі психолінгвістики.

2. t-критерій Ст'юдента (t-розподіл Ст'юдента) – це загальна назва для класу у одновимірних методів статистичної перевірки гіпотез (статистичних критеріїв), який виникає в задачі оцінки сподіваного значення нормально розподіленої популяції, коли розмір вибірки малий, що в лінгвістиці становить порівняння обчислених характеристик текстів [29]. Найчастіші випадки застосування t-критерію пов'язані з перевіркою рівності середніх значень у двох вибірках. Метод розроблений В. Госсетом (псевдонім «Ст'юдент») [34, с. 115].

Критерій Ст'юдента 1) застосовується тоді, коли необхідно порівняти середнє арифметичне двох сукупностей та за допомогою нормованого відхилення t визначається достовірність різниці між середніми арифметичними; 2) для використання потрібно аби початкові дані мали нормальний розподіл. У разі застосування двовибіркового критерію для незалежних вибірок також потрібно дотримуватися умови рівності дисперсій (існують, проте, альтернативи критерію Ст'юдента для ситуації з нерівними дисперсіями) 3) має зміст винятково для текстів (сукупностей) статистично однорідних, що підпорядковані одному закону співвідношення частот, що володіє загальними статистичними властивостями і показниками; 4) виражається у відсотковому еквіваленті.

Прикладний лінгвіст може бути зацікавленим у порівнянні середніх вибірних частот, наприклад, у тих випадках, коли він бажає вивчати мовні

одиниці та їх категорії, відмежовано від постійної зміни змісту тексту, коли він хоче перейти з одного ступеню, найнижчого, до найвищого, коли треба перейти від мовлення до мови через ряд більш чи менш сильних усереднень, тобто мовлення, показників.

3. **F-тестом** або **критерієм Фішера** (F-критерієм, F^* -критерієм) — називають будь-який статистичний критерій, тестова статистика якого у виконанні нульової гіпотези має розподіл Фішера (F-розподіл), тобто застосовується для перевірки рівності дисперсії двох вибірок. Його відносять до критеріїв розсіювання. Є спорідненим до критерію Ст'юдента.

Щоб статистика мала розподіл Фішера, необхідно, щоб чисельник і знаменник були незалежними випадковими величинами, а також для цього потрібно, щоб дані мали нормальний розподіл.

2.2 До питання лінгвістичного та психологічного визначення поняття «асоціація»

Дослідження асоціації має багатовікову історію, але й досі не втрачає своєї актуальності. Асоціація давно увійшла до базового лексикону лінгвістики й активно досліджується, зокрема, в ричищі прикладної лінгвістики, корпусної лінгвістики, психолінгвістики. Переважно акцент ставиться на психологічному трактуванні цього поняття, яке, власне, і є первинним, однак воно лише частково корелює з лінгвістичним інструментарієм.

Асоціація як категорія на позначення зв'язку, що утворюється між двома або більше змістовими елементами мислення, привертала науковий інтерес ще за часів античності. Аристотель зазначав, що наша пам'ять значною мірою визначається тим, що спостережено «близько одне від одного», однак лише за часів Д. Локка (XVII ст.) термін «асоціація» почали вживати у звичному нам розумінні [63, с. 34]. У «Психологічному словнику» подано таке визначення: «Асоціація – функціональний зв'язок між двома (чи більше) елементами, точне визначення інших елементів (тобто ідей, дій, образів, стимулів, реакцій і так далі)

та виявлення механізмів, що лежать в основі цього зв'язку» [46]. Пов'язаний із асоціацією напрям у психології асоціанізм був домінантним наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Тож не дивно, що в той час теза про сумісний ужиток понять і явищ знову набула актуальності для лінгвістів. У 1880 році було проведено перший асоціативний експеримент, який отримав статус першої спроби систематичного узагальнення асоціативної поведінки людини [62, с. 19]. Цей експеримент започаткував західний експериментально-психологічний та біхевіористичний напрямки вивчення асоціації, які пов'язані з іменами В. Вундта, Е. Торндайка, Г. Еббінгауза [60], Дж. Уотсона [64], Н. Оха [58], Г. Кент, А. Розанова та ін.

Уплив асоціативних теорій на лінгвістику та психолінгвістику спричинив активне звернення лінгвістів до вільних та спрямованих асоціативних експериментів, які мали б надати доступ до когнітивного рівня функціонування мови. Цей вплив тривав досить тривалий час, приблизно до другої половини ХХ століття, до періоду розквіту теорій Ноама Хомського та трансформаційної граматики, які перемістили дослідницький фокус до формальних та синтаксичних досліджень. Відповідно ізольовані дослідження асоціації (шляхом асоціативного експерименту) відійшли на другий план.

Сучасному науковому погляду на асоціацію притаманний системний підхід. Найбільш вдало він виявляється в аналізі О.І. Горошко [10, с. 15], для якої асоціація – це зв'язок, що виникає за певних умов між двома та більше психічними утвореннями (чуттями, сприйняттями, ідеями тощо). Актуалізація ситуації пов'язана з дією такого зв'язку, коли поява одного члена асоціації регулярно викликає появу другого (або других). Психологічною основою асоціації вважається умовний рефлекс. Асоціативні зв'язки мають глобальний характер та інтегрують усі типи вербальних і міжвербальних зв'язків. Проте глобальність ґрунтується на суто суб'єктивному й індивідуальному характері асоціацій, специфіку яких виявляє носій мови. Власне, асоціації окремих носіїв стають рушійною силою семантичних змін у мові.

Об'єктивне дослідження суб'єктивних асоціацій, що виникають у носіїв мови у зв'язку з тими чи іншими реаліями (побутовими, моральними, економічними, політичними тощо) може бути забезпечене завдяки застосуванню методу вільного асоціативного експерименту.

У психології асоціативний експеримент розглядається як особливий метод дослідження мотивації особистості. Він дає змогу виявити асоціації, що склалися в індивіда в його життєвому досвіді. О.І. Горошко детально простежувала історію застосування асоціативного експерименту й відзначає, що вперше його було проведено у ХІХ столітті. Експеримент мав на меті дослідити індивідуальні особливості людини, тобто використовувався як тест для вивчення особистості [10, с. 19-76].

У ході асоціативного експерименту респондентові пропонується слово-стимул, яке обирається залежно від кола досліджуваної проблематики. Асоціація, що з'являється на стимул, є першою реакцією опитуваного у вигляді слова, сполучення слів, невербальної графічної позначки тощо.

Відомі три види асоціативних експериментів. *Направлений асоціативний експеримент* полягає в тому, що експериментатор певним чином обмежує можливі відповіді респондентів, наприклад, вимагає асоціації лише у вигляді слів або обмежує вибір певною частиною мови та ін. При *ланцюжковому асоціативному експерименті* опитуваному дозволяється вільна реакція на стимули, відповідати можна будь-якою кількістю реакцій без обмежень у формі, способах вираження, семантиці. Найбільш активно використовують у дослідженнях *вільний асоціативний експеримент*. Респонденту пропонується повний список стимулів. Кожному з них має відповідати єдина реакція, але ні форма, ні зміст, ні спосіб вираження її не зумовлюються.

На хвилі нового пізнання світу як такого, що має ізоморфну будову, у ХХ столітті починають з'являтися нові галузі дослідження, які формуються на межі двох наукових дисциплін. Так створюється й психолінгвістика, коли приходить розуміння не простої близькості, а взаємозв'язку та взаємозумовленості між мовленнєвою та психічною діяльністю людини. З цього

часу метод вільних асоціацій став активно та продуктивно використовуватися в різних напрямках досліджень із психолінгвістики.

Асоціативний експеримент дає змогу досліджувати особливості формування мовної та метамовної свідомості, пам'яті, мовленнєвих здібностей у дорослих та дітей. Онтологічні розвідки показали, що розвиток значення слова в індивідуальній свідомості являє собою єдиний поступовий процес, подібний до сходження по спіралі. Він не обмежується рамками певного віку, не має розривів. Кожний новий рівень розвитку містить сліди попередніх, зміни відбуваються, оскільки нові знання народжують нові асоціативні зв'язки, тобто значення постійно знаходиться під впливом процесів аналізу, синтезу, зіставлення та класифікації, які здійснюються у свідомості людини, але не залежать від її волі.

Асоціативний експеримент є проблематичним з огляду на декілька чинників. По-перше, він відображає лише актуальні на момент проведення експерименту асоціації, тобто він закорінений у «тут і зараз»; він здатний репрезентувати лише певний етап мовного розвитку, релевантний для носіїв певного територіального мовного різновиду і не може бути позбавлений впливу, наприклад, медійних чинників. Звісно, для діахронічних досліджень можна використовувати результати попередніх експериментів, однак цей підхід пов'язаний із другою важливою перешкодою до універсальності методу асоціативного експерименту: кількість слів-стимулів неминуче буде обмеженою. Число респондентів також є обмеженим. Як показали дослідження Т. Фітцпатрик, результати асоціативного експерименту можуть бути подібними лише щодо частотних стимулів і реакцій, і загалом не можуть бути репрезентативними щодо усіх носіїв мови. До того ж, результати асоціативного експерименту великою мірою залежать від віку опитуваних. Вік впливає не лише на вибір слова-реакції, але й на тип реакції. Відомо, що діти віддають перевагу асоціації за звучанням [61].

Ще одним важливим недоліком є неприродність подібного продукування мови. Вільний асоціативний експеримент переважно позбавлений контексту, що видається серйозним недоліком з огляду на сучасніша дослідження колокації,

яку можна вважати окремим випадком синтагмальної асоціації. Контекст (коколотат) згідно з тричленною моделлю колокації здатен тією ж мірою впливати на реакцію, як, власне, і база колокації, яка в цьому випадку виступає словом-стимулом.

2.3 Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості

Цінності для людини – це специфічні орієнтири, які допомагають організувати й упорядкувати життя, адаптуватися до навколишнього простору. Вони регулюють дійсність людського буття, доповнюють осмисленими оціночними моментами. Попри усвідомлення суті розглядуваного поняття, експлікація сенсу поняття цінності завжди пов'язана з вагомими труднощами, що відображено в наявній варіативності дефініцій.

Так, І. Зязюн наголошує, що цінність в історії людського роду є своєрідними духовними опорами, що допомагають людині вистояти перед неминучими життєвими обставинами [23, с. 38]. На думку дослідниці Ж. Краснобаєвої-Чорної, «Цінність – аксіологічна категорія, що характеризується значущістю, інтенційністю та біполярністю, що передбачають обов'язкове апелювання до антиномії «цінність – нецінність», тобто актуалізацію зіткнення сфер ціннісного й неціннісного, сумісних із бінарною опозицією «добре – погано» (напр., мир – війна, успіх – невдача, правда – обман, здоров'я – хвороба тощо)» [28, с. 456].

Схожі думки представлено і в інших наукових розвідках аксіологічного спрямування українців-сучасників: «Уважаємо, що цінності мають лише позитивні вияви та можуть інтерпретуватися особистісною рецесією задекларованих загалом соціально-культурних норм, ідеалів і стандартів» [32, с. 168]; «Цінності виступають регулятором людської діяльності, є засобом збереження національної ідентичності, а тому мають величезне значення для пізнання культури. Система соціальних цінностей створюється історично

впродовж тисячоліть і стає носієм соціального, культурного наслідування» [34, с. 78]; «Цінності – це, з одного боку, властивість того чи іншого суспільного предмета, явища, які задовольняють потреби, інтереси, бажання» [36, с. 28]. Отож, очевидно, що цінності постають фундаментальними характеристиками культури й знаковими поведінковими орієнтирами, і, як слушно зауважує А. Приходько, «Сукупність ціннісних орієнтацій у лінгвокультурі являє собою систему, у якій можуть бути встановлені домінантні та другорядні характеристики [44, с. 45].

Те, що для однієї людини може бути цінністю, інша людина може недооцінювати, а то й зовсім не вважати цінністю, тобто цінність завжди суб'єктивна. Цінності з формального погляду поділяються на позитивні й негативні (серед них можна виділити і малоціннісні), абсолютні та відносні, суб'єктивні й об'єктивні. За змістом розрізняють речові цінності, логічні й естетичні.

Пріоритетне значення мають індивідуальні цінності людей (особистостей), бо лише якась їх сума може становити собою цінності соціальні, цінності всього суспільства. Ієрархія індивідуальних (особистісних) цінностей є своєрідною сполучною ланкою між окремою людиною (індивідом) і суспільством, його культурою загалом. Іншими словами, є духовний світ самої людини і певна культура суспільства, які взаємопов'язані і взаємодіють за допомогою цінностей певного людини [9, с. 70-71].

Джерелом формування ціннісних орієнтацій виступає сенсожиттєва активність особистості, що визначає рівень домагань особистості та її орієнтацію у процесі діяльності на досягнення конкретних цілей.

Єдиної класифікації цінностей у сучасних наукових дослідженнях не існує. Одні характеризують цінність як об'єктивну суть речей (М. Заброцький, Г. Майборода, О. Крєтова), інші – як власне цінність, грошову вартість предмета (Т. Бутківська [4]), треті – ототожнюють із поняттям блага, корисності для особистості (Л. Гозман, М. Каган, С. Рубінштейн, В. Ядов), четверті – пов'язують із суб'єктивною значущістю цього предмета для життєдіяльності

людини (О. Гогоберідзе), п'яті – з його властивостями задовольняти потреби, інтереси, бажання (А. Здравомислов, С. Єрмакова [17]). Саме тому С. Матяж та А. Березянська запропонують загальну класифікацію цінностей [36, с. 29]:

- 1) за об'єктом засвоєння – матеріальні, морально-духовні;
- 2) за метою засвоєння – егоїстичні, альтруїстичні;
- 3) за рівнем узагальненості – конкретні, абстрактні;
- 4) за способом вияву – ситуативні, стійкі;
- 5) за роллю в діяльності людини – термінальні, інструментальні;
- 6) за змістом діяльності – пізнавальні, предметно-перетворювальні (творчі, естетичні, наукові, релігійні та ін.);
- 7) за належністю – особистісні (індивідуальні), групові колективні, суспільні, загальнонародні (національні), загальнолюдські.

Найпоширенішою класифікацією цінностей на філософському рівні вважається розподіл на релігійні, етичні, естетичні, логічні й економічні.

У соціологічному аспекті цінності розглядаються як нормативи або регулятори діяльності. Тут їх доцільно розділяти на цінності-норми, цінності-ідеали, цінності-цілі, цінності-засоби.

У психологічному аспекті існують класифікаційні моделі, у яких цінності структуруються за предметом або змістом об'єктів, на які вони спрямовані (соціально-політичні, моральні, економічні і інші); за суб'єктом ставлення (суспільні, цінності соціальних груп, колективні, індивідуальні) [14, с. 33-35].

Згідно з класифікацією цінності поділяють на:

- 1) абсолютні – доброта, любов, правда, справедливість, гідність, свобода, чесність;
- 2) національні – патріотизм, національна гідність, державотворчі прагнення, історична пам'ять, змагання до єдності;
- 3) громадянські – права і свободи, обов'язки, соціальна гармонія, повага закону;
- 4) сімейно-родинні – подружня вірність, турбота про дітей, стосунки у сім'ї, пам'ять предків;

5) особистісні – риси характеру, поведінка, стиль приватного життя.

Серед численних класифікацій цінностей поширеною є розмежування цінностей на дві групи за Е. Носенко:

1) колективістські – вони об'єднують цінності, які відповідають способу життя в колективі;

2) індивідуалістські – включають цінності, які характеризують інтереси конкретного індивіда [40, с. 29].

Ж. Краснобаєва-Чорна вважає, що цінність має трирівневу структуру:

1) рівень осмислення втілює усвідомлення суб'єктом причини того, чому той чи той об'єкт має важливе значення. На ньому виявлено те, що в зовнішніх об'єктах і їхніх властивостях буде пріоритетним для суб'єкта;

2) рівень значущості – рівень субстанційного змісту, який об'єднує внутрішній і зовнішній світи суб'єкта та характеризується мінливістю і непостійністю, пояснюваною домінуванням суб'єктивної ознаки. Відповідно категорійні межі мають дифузний характер, що передбачає наявність між ними перехідних ділянок, які забезпечують недискретний характер категорійного простору;

3) рівень переживання передбачає перевагу на ґрунті чуттєво-емоційного ставлення й екзистенційно-інтелектуального міркування. Цінність сприймається людиною суб'єктивно відповідно до її унікального життєвого досвіду. Переживання, що мають негативні підстави, інколи мають послідовніше виражене значення порівняно з переживаннями задоволення та радості.

Отже, система цінностей містить у собі форми самоусвідомлення, самовираження декількох сил та уявлення особистості, що перебувають у тісному взаємозв'язку з соціокультурним макро та мікросередовищем, суспільними потребами та змінами. Формуючись у певний історичний період, цінності продовжували існувати, змінюватися так само, як одночасно змінюються цілі покоління людей, наслідуючи і позитивне, і негативне з життя своїх попередників.

РОЗДІЛ 3

НАПРАВЛЕНИЙ АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК МЕТОД НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ ДЛЯ ПОБУДОВИ ЛІНГВОПСИХОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТУ

В умовах воєнного стану зростає актуальність підвищення ефективності інструментарію для психодіагностичного вивчення психології школяра. Збільшується потреба у пошуку валідних, надійних і економних (з позиції часових витрат) методів прогнозування психологічної придатності особи до дій в екстремальних умовах війни та прогнозування виникнення нових поведінкових мотивів, побудови нових невластивих для дітей та підлітків ціннісних орієнтацій. Тому у роботі відслідковано та порівняно динаміку змін психолінгвістичного портрету учнів та учениць відповідно до географічного, хронологічного та соціального чинника. Найкращим способом ознайомитись з інформацією буде розглянути кожне вивчення окремо.

Пункт 3.1 «Порівняння лінгвопсихологічних реакцій учнів Донецької області за Кольоровим тестом ставлення О.М. Еткінда у 2021 році» містить у собі дослідження емоційного ставлення учнів до теми війни на Сході України, яке вивчено за допомогою модифікованого Кольорового тесту ставлення (КТС) О.М. Еткінда. Збір мовного матеріалу проведено у 2021 році за підтримки Департаменту освіти та науки Донецької облдержадміністрації. Джерелом матеріалів для лінгвопсихологічного аналізу були учні Мирненської ЗОШ I-III ступенів (5, 9, 11 класи), Гранітненської ЗОШ I-III ступенів (5, 9, 11 класи), Старогнатівської ЗОШ I-III ступенів (5, 9, 11 класи), Волноваської ЗОШ I-III ступенів № 5 (5, 9, 11 класи) та Волноваської ЗОШ I-III ступенів № 7 (5, 9, 11 класи) – Волноваський район, Донецької області.

Загалом в опитуванні взяли участь 96 учнів (5 класи – 22 учні, 9 класи – 35 учнів, 11 класи – 36 учнів). Відповідно, вікова категорія у відсотковому плані

дорівнює: діти молодшого та середнього шкільного віку (6-11 років) – 23 %, підлітки (12-18 років) – 77 %. За гендерною класифікацією опитування пройшли 49 хлопців (51,1 %) та 47 дівчат (48,9 %). Із загальної кількості опитуваних 26 % мають статус внутрішньо переміщеної особи.

Анкета вміщувала у собі формальні питання «Клас, у якому ви навчаєтесь?», «Ваш вік?», «Ваша стать?», «Чи є ви внутрішньо переміщеною особою?», а також поділена на 3 частини: продовжити речення, назвати асоціації та дати відповіді на питання кольорового тесту сприйняття. Опитування проводилось за допомогою онлайн-платформи з дотриманням карантинних норм. Респонденти давали відповідь добровільно, за бажанням та були забезпечені конфіденційністю відповідей.

Перша частина психолінгвістичного аналізу містила такі питання: «6 років назад я мріяв (мріяла) про...», «Донбас для мене це...», «Я вперше почув (почула) вибух і хотів (хотіла)...», «Вигляд військової техніки викликає у мене...», «Компромiс між країнами дасть змогу...», «Окупована територія для мене це...», «Війна впливає на сучасну молодь...», «У ЗМІ я часто чую про війну на Донбасі...», «Страх втрати близької людини під час збройного конфлікту - це як...», «Я вважаю, що конфлікт на Донбасі виник через...», «Мир асоціюється у мене з...», «Зараз я мрію про...». У мовному плані проаналізовано об'єм словникового запасу; у мовленнєвому – зв'язність та ускладненість; у змістовно-смісловому – вираження різних смислових категорій, а до того ж, були дослідженні психологічні компоненти, що виявлялися у мовленнєвій діяльності.

У другому блоці опитування 2021 року було рекомендовано назвати не менше п'яти іменників-асоціацій та не менше п'яти дієслів-асоціацій, що необхідні, на погляд опитуваних, для опису заданої ситуації, що дає змогу оцінити широке коло лексики, яке постає і формується через актуалізацію усіх лексичних одиниць, що містять основне смислове навантаження з визначеної теми.

Кольоровий тест сприйняття містив вісім кольорів, які необхідно поставити у порядку переваги, починаючи із найбільш «гарного, приємного для

ока» і завершуючи «найменш красивим, неприємним», де 1 - найбільш приємний, 8 - найменш приємний. Наступний крок тексту підібрати кольори, який найбільше відповідає названому поняттю (кількість вибраних кольорів для одного поняття необмежена). Поняття: *російська «гібридна» агресія, конфлікт, перемир'я, політика, домовленість, Донбас, миротворці, зброя, Схід, гуманітарна допомога, окупована територія, переселенець, війна, мир, постраждали, втрата, родина, агресор, дім, смерть, радість, воля, вибух, мрія, влада, страх, спокій, відбудова, зруйнування, патріотизм, загроза, компроміс, армія, незалежність, Республіка, життя, майбутнє*. Завершальний етап тесту повторно розташувати кольори у порядку переваги, починаючи із найбільш «гарного, приємного для ока» і завершуючи «найменш красивим, неприємним», де 1 - найбільш приємний, 8 - найменш приємний.

У пункті 3.2 «Порівняння мовних матеріалів учнів міста Вінниці та учнів Донеччини за допомогою методів квантитативної лінгвістики у 2022 році» викладені результати опитування учнів «мирної» території та їх порівняння з відповідями школярів прифронтової місцевості із розкриттям основних тенденцій впливу ситуації на Сході України на їхнє мовлення та мислення через зміну психічного здоров'я учня та визначенням рівнів стресостійкості. Квантитативні методи спростовують або підтверджують результати порівняння дітей міста Вінниці та Донецької області та виявляє особливості мовного складника дослідження й емоційного ставлення учнів до поняття «Донбас».

У дослідженні застосовані результати анкетування 2021 року учнів Мирненської ЗОШ I-III ступенів (5, 9, 11 класи), Гранітненської ЗОШ I-III ступенів (5, 9, 11 класи), Старогнатівської ЗОШ I-III ступенів (5, 9, 11 класи), Волноваської ЗОШ I-III ступенів № 5 (5, 9, 11 класи) та Волноваської ЗОШ I-III ступенів № 7 (5, 9, 11 класи) – Волноваський район, Донецької області.

Опитування школярів міста Вінниці у 2022 році проводилось за підтримки Департаменту гуманітарної політики Вінницької обласної державної адміністрації та Департаменту освіти Вінницької міської ради. Загалом в опитуванні взяли участь 532 учні (5 класи – 61 учень, 6 класи – 67 учнів, 7 класи

– 47 учнів, 8 класи – 72 учні, 9 класи – 170 учнів, 10 класи – 73 учні, 11 класи – 40 учнів). Відповідно, вікова категорія у відсотковому плані дорівнює: діти молодшого та середнього шкільного віку (6-11 років) – 16 %, підлітки (12-18 років) – 84 %. За гендерною класифікацією опитування пройшли 229 хлопців (43 %) та 303 дівчат (57 %). Із загальної кількості опитуваних 21,7 % мають статус внутрішньо переміщеної особи.

Учням було запропоноване схоже опитування. Анкета вміщувала у собі формальні питання *«Клас, у якому ви навчаєтесь?»*, *«Ваш вік?»*, *«Ваша стать?»*, *«Чи є ви внутрішньо переміщеною особою?»*, а також поділена на 3 частини: дати відповіді на питання, назвати асоціації та вказати свої реакції на кольоровий тест сприйняття. Респонденти давали відповідь онлайн. Тест забезпечував анонімність.

Питання у першій частині анкетування трансформовані відповідно до наближеності учнів до воєнного конфлікту та різного сприйняття гострої ситуації: *«Про що ви мріяли 7 років назад?»*, *«Що ви знаєте про події на Донбасі?»*, *«Які почуття викликає у вас вигляд військової техніки?»*, *«Які можливості може відкрити компроміс між державами?»*, *«Що для вас є окупована територія?»*, *«Як війна впливає на сучасну молодь?»*, *«Як часто ви дивитесь (читаєте) новини? Що ви чуєте про ситуацію на Сході країни?»*, *«Чому, на вашу думку, виник конфлікт на Донбасі?»*, *«З чим асоціюється мир?»*, *«Про що ви мрієте зараз?»*.

У другому блоці необхідно було назвати 5 іменників-асоціацій та 5 дієслів-асоціацій до лексеми «Донбас».

Третя частина – модифікований кольоровий тест сприйняття містив вісім кольорів, які необхідно поставити у порядку переваги, починаючи із найбільш «гарного, приємного для ока» і завершуючи «найменш красивим, неприємним», де 1 – найбільш приємний, 8 – найменш приємний. Наступний крок тексту підібрати кольори, який найбільше відповідає названому поняттю (кількість вибраних кольорів для одного поняття необмежена). Школярі Вінниці підбирали колір для меншої кількості стимулів, аби підвищити рівень ефективності

реакцій: *російська «гібридна» війна, конфлікт, перемир'я, політика, домовленість, Донбас, миротворці, зброя, гуманітарна допомога, окупована територія, переселенець, війна, мир, постраждали, втрата, смерть, родина, дім, радість, воля, вибух, мрія, влада, страх, спокій, відбудова, зруйнування, патріотизм, загроза, компроміс, армія, незалежність, життя, майбутнє.* Завершальний етап тесту повторно розташувати кольори у порядку переваги, починаючи із найбільш «гарного, приємного для ока» і завершуючи «найменш красивим, неприємним», де 1 – найбільш приємний, 8 – найменш приємний.

Пункт 3.2 присвячений статистичному інструментарію, матеріалом якого є результати опитування у 2021 та 2022 році учнів Донецької області та міста Вінниці – 5 іменників-асоціацій та 5 дієслів-асоціацій до лексеми «Донбас».

У першому завданні використаний критерій Ст'юдента та полягає в порівнянні середніх частот методами математичної статистики й оцінки результатів такого порівняння, а саме порівняння відповідей дітей-переселенців та дітей без зазначеного соціального статусу на підтвердження або спростування гіпотези щодо статистичної рівності двох середніх арифметичних (сукупностей), з метою визначити емоційне ставлення до поняття «Донбас».

Друге завдання передбачає вивчення мовного складника, а саме прослідкувати частотність ускладнення текстів синтаксичними конструкціями текстів учнів міста Вінниці та учнів Донецької області. Для аналізу використано формулу Фішера.

Дослідження, описане у пункті 3.3 «Дослідження психічного стану школярів після початку повномасштабної війни у 2023 році за допомогою психодіагностичного інструментарію», проведене після початку повномасштабного вторгнення та початку активних бойових дій на території України. Опитування проводились онлайн та є анонімним. Загалом в опитуванні взяли участь 182 учні (5 класи – 9 учнів, 6 класи – 16 учнів, 7 класи – 5 учнів, 8 класи – 23 учні, 9 класи – 28 учнів, 10 класи – 30 учнів, 11 класи – 73 учні). Відповідно, вікова категорія у відсотковому плані дорівнює: діти молодшого й середнього шкільного віку (6-11 років) – 14 %, підлітки (12-18 років) – 86 %. За

гендерною класифікацією опитування пройшли 33 хлопчики (18 %) і 149 дівчат (82 %).

Географія анкетування є довільною, яке поширювалось за допомогою волонтерів у зазначених областях. У цьому дослідженні оцінювався психічний стан дітей, які з війною змінили свій звичний спосіб життя, були вимушені залишити свою соціальну забезпеченість, ймовірно втратили житло та своїх рідних / друзів – це учні та учениці, які до війни проживали на територіях Донецької, Харківської та Запорізької областей. Школярі Вінницької та Тернопільської областей також знаходяться у постійній небезпеці, але відповідно до початку опитування (червень-вересень 2023 року) дотичні до війни опосередковано, шляхом інформування через медіа, батьків, вчителів та ін. Також особлива увага була приділена школярам, що мають статус внутрішньо-переміщеної особи, тобто змінили своє місце реєстрації, або знаходяться закордоном. Із загальної кількості опитуваних 74,3 % мають статус внутрішньо переміщеної особи. Також 7 % опитуваних у 2023 році проживають закордоном.

Анкета має базову структуру: координаційні питання для автора – «*Ваше вік?*», «*Ваша стать?*», «*Чи маєте статус внутрішньо переміщеної особи?*» та дві частини – питання та асоціації.

Перелік питань у 2023 році дещо спрощені: «*Про що ви мріяли до війни?*», «*Що таке інформаційна гігієна?*», «*Що для вас є окупована територія?*», «*Як війна впливає на сучасну молодь?*», «*Як часто ви дивитесь (читаєте) новини?*», «*Про що мрієте зараз?*».

Другим завданням стало названий 5 іменників асоціацій та 5 дієслів-асоціацій до таких лексем: *Донеччина, війна, влада, компроміс, військова техніка, конфлікт, майбутнє, мир, патріотизм, родина, росія, смерть, солдат, Збройні Сили України (ЗСУ), волонтер, Україна.*

Пункт 3.4 «Порівняння динаміки цінностей школярів протягом 2014-2023 років» є узагальненим підрозділом, де робиться спроба створити портрет сучасного учня на тлі повномасштабної війни, визначити зміни у мисленні та

мовленні дитини, появу нових ціннісних орієнтацій та подати пояснення цим змінам.

Пункт 3.5 «Інформаційно-психологічний вплив на особистість під час війни в Україні» розглядає вплив медіа на свідомість та вчинки людини, порівнює інтерес до ЗМІ протягом 2021-2023 років серед учнів міста Вінниця, Вінницької, Донецької, Харківської, Запорізької та Тернопільської областей.

Завершальний пункт третього розділу 3.6 «Створення асоціативного словника: структура та основні компоненти» присвячений розробці асоціативного глосарію на основі іменників-асоціацій протягом 2021-2023 року.

3.1 Порівняння лінгвопсихологічних реакцій учнів Донецької області за Кольоровим тестом ставлення О.М. Еткінда у 2021 році

Індивідуальна поведінка особистості розвивається з раннього дитинства. Ідентифікація дитини відбувається завжди в межах певних суспільних взаємин. Крім того, в них розвивається спеціалізована мовна форма спілкування, що закріпилась на підсвідомості та часто виявляється в мисленні дитини, аніж у мовленні.

Збір мовного матеріалу проведено у 2021 році за підтримки Департаменту освіти та науки Донецької облдержадміністрації. Джерелом матеріалів для лінгвопсихологічного аналізу були учні Мирненської ЗОШ I-III ступенів (5, 9, 11 класи), Гранітненської ЗОШ I-III ступенів (5, 9, 11 класи), Старогнатівської ЗОШ I-III ступенів (5, 9, 11 класи), Волноваської ЗОШ I-III ступенів № 5 (5, 9, 11 класи) та Волноваської ЗОШ I-III ступенів № 7 (5, 9, 11 класи) – Волноваський район, Донецької області.

Загалом в опитуванні взяли участь 96 учнів (5 класи – 22 учні, 9 класи – 35 учнів, 11 класи – 36 учнів). Відповідно, вікова категорія у відсотковому плані дорівнює: діти молодшого та середнього шкільного віку (6-11 років) – 23 %, підлітки (12-18 років) – 77 %. За гендерною класифікацією опитування пройшли

49 хлопців (51,1 %) та 47 дівчат (48,9 %). Із загальної кількості опитуваних 26 % мають статус внутрішньо переміщеної особи.

Анкета вміщувала у собі формальні питання *«Клас, у якому ви навчаєтесь?»*, *«Ваш вік?»*, *«Ваша стать?»*, *«Чи є ви внутрішньо переміщеною особою?»*, а також поділена на три частини: продовжити речення, назвати асоціації та дати відповіді на питання кольорового тесту сприйняття. Опитування проводилось за допомогою онлайн-платформи з дотриманням карантинних норм. Респонденти давали відповідь добровільно, за бажанням та були забезпечені конфіденційністю відповідей.

Для отримання мовної картини учням та ученицям 5-11 класів було запропоновано виконати два завдання на тему *«Збройний конфлікт на Сході України»* у формі онлайн-опитування.

У першому завданні учням необхідно було закінчити 12 речень, пов'язаних з темою *«Донеччина»*: *«6 років назад я мріяв (мріяла) про...»*, *«Донбас для мене це...»*, *«Я вперше почув (почула) вибух і хотів (хотіла)...»*, *«Вигляд військової техніки викликає у мене...»*, *«Компроміс між країнами дасть змогу...»*, *«Окупована територія для мене це...»*, *«Війна впливає на сучасну молодь...»*, *«У ЗМІ я часто чую про війну на Донбасі...»*, *«Страх втрати близької людини під час збройного конфлікту - це як...»*, *«Я вважаю, що конфлікт на Донбасі виник через...»*, *«Мир асоціюється у мене з...»*, *«Зараз я мрію про...»*. У мовному плані проаналізували об'єм словникового запасу; у мовленнєвому – зв'язність та ускладненість; у змістовно-смісловому – вираження різних смислових категорій, а до того ж, були досліджені психологічні компоненти, що виявлялися у мовленнєвій діяльності.

У другому завданні було запропоновано назвати не менше п'яти іменників-асоціацій та не менше п'яти дієслів-асоціацій, що необхідні для опису заданої ситуації, що дає змогу оцінити широке коло лексики, яке виникло через актуалізацію усіх лексичних одиниць, що несуть основне смислове навантаження з визначеної теми.

Завдання оцінювалось за кількістю слів, логічністю або хаотичністю вибудування ланцюгів іменників та дієслів-асоціацій, кількістю слів, смисловим наповненням та ін.

Аналіз мовних можливостей, тобто можливість використовувати мовні одиниці, що були продемонстровані у виконанні першого завдання, показав, що свої закінчені речення, утворені в середньому з 5-7 слів, учні рідко насичують елементами ускладнення (3,7 %).

У лінгвістичному плані аналіз мовного рівня цілісних висловлень, що відображає характеристики засобів формування та формулювання думок, показав, що речення дітей є лексично насиченими й варіативними (кількість неповторюваних слів становить 73 %), що може свідчити про добрий самоконтроль побудови мовного продукту та можливості відображати у письмовому висловленні лише основні значущі моменти.

У текстах дітей наявні лексеми розмовного стилю мовлення та сленгові вислови на зразок: *чьотко, капець, круто, не шарити, сорі, домашка* та ін. Крім того, речення учнів загальноосвітніх закладів відрізняє невелика кількість порушення логічності викладення думки (3,5 %) та майже повна відсутність відхилення від основної теми завдання (1,3 %).

Дослідження змістовно-смислового рівня цілісності речень показало здатність дітей до повноти відображення різних сторін проблеми збройного конфлікту на Сході України. Побудовані логічні конструкції: *«Війна впливає на молодь – негативно», «Вигляд військової техніки викликає у мене страх, тривогу, здивованість», «Компроміс між країнами дасть змогу налагодити мир, нормально жити, зупинити війну», «Страх втрати близької людини під час збройного конфлікту – це як втрата частини себе, шок, постріл в серце», «Я вперше почув вибух і хотів сховатись, бігти, плакати»* та ін.

Вивчення впливу ЗМІ на підсвідомість засвідчило негативні результати, адже 88 % дітей відповіли, що не читають, не слухають, не стежать за новинами або просто перестали приділяти цьому увагу. Загалом, учні проінформовані (87 %) щодо військових дій на Донбасі. Це можна визначити з їх висловлень на

кшталт *«Я вважаю, що конфлікт на Донбасі виник через – непорозуміння між країнами / людьми, через політику, агресію сусідньої держави, через різні погляди, недипломатичні рішення влади, невміння чути один одного»*. 13 % респондентів не знають відповіді на це питання або просто утримуються від неї.

Для того, аби краще зрозуміти зміну моральних цінностей у дітей та підлітків протягом останніх 6 років, тобто за поточну тривалість військових ді на території проживання анкетованих дітей, запропоновано два речення для їх продовження: *«6 років назад я мріяла/мріяв про...»* та *«Зараз я мрію про...»*.

На перше питання зафіксовано такі думки: *мрії про певне хобі (стати репером, вокалістом, навчитись грати на гітарі, займатись танцями або боротьбою тощо), матеріальні об'єкти (потужний комп'ютер, новий телефон), подорожі, домашню тварину, добре навчатись, велику кількість друзів, а також мрії про мир (28 %), абстрактні явища (світле майбутнє, спокій, тиша, сонце, добро у всьому світі тощо) (27 %)*.

Про що мріють діти зараз? 83 % дітей підтримали думку про *мир, закінчення війни, щасливе життя, про тишу, спокій та світле майбутнє*. З'явилися, нехарактерні для попереднього питання, мрії про *приїзд рідних з невідконтрольної території, хорошиий (добрий) соціум та мрії про пробудження щирого патріотизму в українців*. Простежувано схожі бажання з попереднім питанням асоціації, проте з меншою частотністю (17 %): *подорожувати, мати гарних друзів, мрії про матеріальні предмети, мати домашню тварину, вдало вступити до ЗВО*.

Під час аналізу другого завдання постала картина, що учням загальноосвітніх закладів легше підібрати іменники-асоціації, аніж дієлова-асоціації. Це підтверджує порівняння кількості порожніх анкет: беззмистовні рядки з іменниками становлять 12,5 %, беззмистовні рядки з дієсловами – 41,6 %.

У більшості учнів (83 %) було відмічено конкретний характер логічних одиниць, інші 17 % дітей будували асоціативні рядки з використанням загальних

абстрактних понять, що напевно, є показником можливості відображення загального погляду на світ та місце в ньому.

Щодо поділу на позитивну, негативну та нейтральну лексику оцінки асоціацій до слова «Донбас» думки дітей поділились у таких відсоткових співвідношеннях: використання позитивно забарвлених лексичних одиниць становить 36 %, негативно забарвлених – 35 %, нейтральних – 29 %. Це є доволі непоганим показником з урахуванням впливу збройного конфлікту на дитячу психіку.

Іменники-асоціації можна поділити на дві яскраві групи: схвальні та осудливі [11, с. 199]. До схвальних відносимо позитивні та нейтральні лексичні одиниці. Наприклад: *Батьківщина, домівка, родина, сім'я, мир* (21 %); *вугілля, шахти, Донецьк, життя, футбол, дитинство* (13,7 %); *країна, край, Україна, любов, краса* (10,8 %); *воля, свобода, сонце, степ, пшениця, море, земля, майбутнє, дружба* (8,9 %); *народ, щастя, завод, терикони, троянди* (4 %), *Донбас–арена, добро, вода* (3,6 %). До осудливих відносимо негативно забарвлені: *війна, конфлікт, страх, постріли, вибухи, смерть, зруйнування, армія, блокпост* (18,7 %); *армія, блокпост, міна, зброя, боєприпаси, танк, комбат, зруйнування, ДНР* (10 %); *сльози, хвороба, окупація, занепад, крик, невдоволення, ополченець, сепарація* (6,3 %).

Слова-предикати не поділяли на групи, а лише виокремили за частотністю. Дієслова *жити, любити, працювати, вчитись, подорожувати, мріяти, відновлювати* використані у 57 % від загальної кількості заповнених анкет; *дружити, радіти, добувати, спілкуватись, заробляти, допомагати, розвиватись* – у 32,8 %; *цінувати, робити, ховатись, оживати, стріляти, виживати, терпіти, страждати, вибухати, захищати, бігти* – у 6 %; *тікати, палати, мовчати, вмирати* – у 4,2 %.

Емоційне ставлення учнів до теми війни на Сході України досліджено за допомогою модифікованого Кольорового тесту ставлення (КТС) О.М. Еткінда. Процедура проведення методики передбачає індивідуальну форму роботи. На

всіх етапах використовується стимульний матеріал восьмикольорового тесту Люшера.

1. Етап проведення КТС

Вибір кольорів № 1. На першому етапі учаснику дослідження пропонується здійснити вибір з розкладених перед ним таблиць найбільш приємного для нього кольору. Кольори записуються експериментатором до бланку (табл. 3.1.) у відповідний рядок (вибір № 1) і позначаються певними цифрами: темно-синій – 1; синьо-зелений – 2; помаранчево-червоний – 3; жовтий – 4; фіолетовий – 5; коричневий – 6; чорний – 7; сірий – 0.

Підбір кольорових асоціацій до понять. На другому етапі досліджуваному надають 20-40 стимульних слів, і пропонують вказати, з яким з восьми кольорів це слово асоціюється. Для одного поняття може відповідати декілька кольорів. У нашому дослідженні ми використовували такі поняття (набір понять є однаковим для всіх учасників дослідження): *російська «гібридна» агресія, конфлікт, перемир'я, політика, домовленість, Донбас, миротворці, зброя, Схід, гуманітарна допомога, окупована територія, переселенець, війна, мир, постраждали, втрата, родина, агресор, дім, смерть, радість, воля, вибух, мрія, влад, страх, спокій, відбудова, зруйнування, патріотизм, загроза, компроміс, армія, незалежність, республіка, життя, майбутнє*. Поняття, що перемішані між собою у значенні «позитивне – нейтральне – негативне», обрані за схемою «Емоційний компонент – Смисловий компонент». Експериментатор записує всі названі кольорові асоціації до бланку, кодуючи колір відповідними йому цифрами (табл. 3.1.).

Вибір кольорів № 2. Після завершення асоціативної процедури учаснику дослідження пропонується знову проранжувати кольори у порядку переваги, тобто здійснити другий вибір кольорів. Кольори записуються експериментатором до бланку (табл. 3.1) у відповідний рядок (вибір № 2).

Таблиця 3.1. Бланк для протоколювання результатів тесту Люшера та КТС О.М. Еткінда

Вибір № 1							Вибір № 2						

КТС

Російська «гібридна» агресія		Мир		Спокій	
Конфлікт		Постраждалі		Відбудова	
Перемир'я		Втрата		Зруйнування	
Політика		Родина		Патріотизм	
Домовленість		Агресор		Загроза	
Донбас		Дім		Компроміс	
Миротворці		Смерть		Армія	
Зброя		Радість		Незалежність	
Схід		Воля		Республіка	
Гуманітарна допомога		Вибух		Життя	
Окупована територія		Мрія		Майбутнє	
Переселенець		Влада			
Війна		Страх			

Загалом, після проведення 3 пунктів першого етапу, маємо такі результати. Висновки та вибір розташування кольорів у заданому прядку ми робили шляхом підрахунку середнього значення із відповідей опитуваних (табл. 3.2).

Таблиця 3.2. Результати 1 та 3 пункту першого етапу опитування

Вибір № 1							Вибір № 2						

У психології під відчуттям кольору, на відміну від простого відчуття, розуміється складне, збагачене сприйняття кольору, коли виникають певні образи, а також пов'язані з ними спогади, емоції і психічні стани – тобто з'являються асоціації, пов'язані з кольором.

Асоціація – це зв'язок між елементами психіки, завдяки котрим поява одного елемента у визначених умовах викликає появу іншого, з ним пов'язаного. Протягом тривалого часу історично-культурного розвитку в свідомості людства закріплювалися певні асоціативні зв'язки різноманітних кольорів або колірних сполучень з явищами та подіями життя.

Хоч вікові категорії дітей у дослідженні відрізняються, проте «колірний вік», тобто сприйняття певного кольору та асоціація з ним, є однаковим.

Характеристика кольорів (по Максу Люшеру) включає в себе 4 основних і 4 додаткових кольори. **Основні:**

№ 1 – темно-синій. Символізує спокій, стан спокою, потребу у відпочинку, емоційну стабільність і задоволеність, душевну прихильність, гармонію. Особистісні характеристики кольору: чесність, справедливість, незворушність, доброта і сумлінність.

№ 2 – синьо-зелений. Символізує вольове зусилля, напругу і наполегливість, високий рівень домагань і самовпевненість, прагнення до самовираження, успіху і влади, діловитість, наполегливість і завзятість у досягненні цілей, упертість, енергійний захист своїх позицій. Самостійність, незворушність, черствість.

№ 3 – помаранчево-червоний. Символізує силу волі, активність, що доходить в ряді випадків до агресивності, прагнення до успіху через боротьбу, наступальність і владність, потребу діяти і витратити сили, лідерство та

ініціативність, збудженість. Особистісні характеристики: чуйність, рішучість, енергійність, напруженість, дружелюбність, впевненість, товариськість, дратівливість, привабливість, діяльність.

№ 4 – жовтий. Символізує активність, прагнення до спілкування і сприйнятливості до всього нового, оптимізм, радість і веселість, розслабленість і розкутість, оригінальність і прагнення до розширення своїх можливостей. До особистісних характеристик відносяться: балакучість, природність, відкритість, товариськість, енергійність.

Додаткові:

№ 5 – фіолетовий. Символічне значення: вразливість, емоційна виразність, чутливість, інтуїтивне розуміння, зачарованість і мрійливість, захоплення і фантазії. Особистісні характеристики: несправедливість, нещирість, егоїстичність, самотійність.

№ 6 – коричневий. Уособлює комфорт тілесних відчуттів, прагнення до затишку і спокою, фізичну легкість і сенсорну задоволеність. Для коричневого кольору були отримані такі особистісні характеристики, як поступливість, залежність, спокій, сумлінність і розслабленість.

№ 7 – чорний. Символізує в першу чергу заперечення, закінчення чого-небудь і відмову, зречення і неприйняття, протест проти чого – або кого-небудь. У граничній формі символізує небуття. Особистісні характеристики чорного кольору: непривабливість, мовчазність і замкнутість, упертість, егоїстичність, незалежність, ворожість.

№ 0 – сірий. Символізує нейтральність і «безбарвність», неучасть, соціальну відгородженість, свободу від зобов'язань, неврівноваженість, млявість і розслабленість, невпевненість, несамотійність і пасивність.

М. Люшер дав приблизну характеристику обраних позицій для дітей: перша позиція відображає засоби досягнення мети (наприклад, вибір синього кольору говорить про намір діяти спокійно, без зайвої напруги); друга позиція показує мету, до якої прагне досліджуваний; третя та четверта позиції характеризують перевагу кольору і відображають відчуття досліджуваним

істинної ситуації, в якій він знаходиться, або ж образ дій, який йому підказує ситуація; п'ята і шоста позиції характеризують байдужність до кольору, нейтральне до нього ставлення. Вони ніби свідчать, що досліджуваний не зв'язує свій стан, настрій, мотиви з даними кольорами. Однак у певній ситуації ця позиція може містити резервне трактування кольору, наприклад, синій колір (колір спокою) відкладається тимчасово як невідповідний у даній ситуації; сьома та восьма позиції характеризують негативне ставлення до кольору, прагнення придушити будь-яку потребу, мотив, настрій.

Основні кольори, на думку Макса Люшера, символізують такі психологічні потреби: темно-синій – потреба в задоволенні, спокої, стійкої позитивної прихильності; синьо-зелений – потреба в самоствердженні; помаранчево-червоний – потреба активно діяти і досягати успіху; жовтий – потреба в перспективі, надіях на краще, мріях.

2. Етап обробки результатів

2.1. Групування понять на смислові групи за кольорами. Надалі формуємо смислові групи понять окремо для вибору № 1 та № 2. До смислової групи відносимо поняття, що позначені досліджуванним одним кольором. Ми виходили з того, що «істотне діагностичне значення мають перетинання асоціацій, при яких різні стимули співвідносяться з тим самим кольором», що, на думку О.М. Еткінда «дає змогу зробити припущення про їхню ідентифікацію». Таким чином, отримано вісім смислових груп понять (табл. 3.3.).

Таблиця 3.3. Смислові групи понять

Вибір № 1							
1	2	3	4	5	6	7	8
4	1	5	3	2	6	0	7
Перемир'я, родина, відбудова,	Політика, домовленість, переселенець, незалежність,		Конфлікт, зброя, окупована територія,	Донбас, Схід, гуманітарна допомога,			Російська «гібридна» агресія, війна, втрата,

життя, дім, радість.	майбутнє, миротворці.		постраждали, влада, загроза, республіка.	мир, воля, мрія, спокій, патріотизм, компроміс, армія.			агресор, смерть, вибух, страх, зруйнування.
-------------------------	--------------------------	--	---	---	--	--	--

Розглянемо отримані смислові групи, звертаючи увагу на: 1) поняття, які утворюють одну смислову групу, а значить мають між собою смислову близькість у свідомості людини; 2) співвідношення поняття та кольору, яким вони позначені. Якщо спиратися на положення тесту Люшера і МКВ (метод кольорових виборів) про те, що основні кольори «символізують собою базові психологічні потреби» людини, то можна припустити, що поняття, для яких досліджувані підбирали найбільш відповідний колір, пов'язані для них з однією з базових людських потреб. У нашому прикладі поняття *перемир'я, родина, відбудова, життя, дім, радість* (див. перший стовпчик табл. 3.3.) складають одну смислову групу та позначені опитуваними жовтим кольором, який символізує потребу в перспективі, надіях на краще, мріях. Темно-синім (див. другий стовпчик табл. 3.3.) позначені *політика, домовленість, переселенець, незалежність, майбутнє, миротворці* – потреба в задоволенні, спокої, стійкої позитивної прихильності. Із зеленим кольором (див. п'ятий стовпчик табл. 3.3.) асоціюються поняття *Донбас, Схід, гуманітарна допомога, мир, воля, мрія, спокій, патріотизм, компроміс, армія* – потреба в самоствердженні. Цей випадок є цікавим, бо для дітей та підлітків Донбасу самоствердження відгукується не в таких поняття, як *родина, дім, майбутнє* тощо, які традиційно описується у наукових роботах галузі вивчення людського ества. Це явище свідчить тільки про одне – моральні переконання та думки учнів Сходу різко змінили свій вектор розвитку. Сучасні діти направлені на дипломатичне врегулювання конфліктів задля досягнення миру, прагнення до волі та незалежності країни. Можливо, що *патріотизм* – це у сприйнятті досліджуваних не просто формальний обов'язок,

а життя, форма існування, покликання. Такі думки молодшого покоління нації дають міцні надії на могутню державу в майбутньому.

2.2. Виявлення емоційного ставлення до понять. Надалі ми звертаємо увагу на ранги кожного поняття у першому та другому кольорових виборах, тобто на місце поняття в кольоровому ряді, тому що «ранг привабливості кольору є показником емоційного ставлення досліджуваного» [50] до даного поняття. Якщо колір, який визначає те чи інше поняття, займає перші три місця у ранговому ряді кольорових виборів, то «робиться висновок про емоційно позитивне ставлення до об'єкту, який ним символізується. Середня позиція кольору (4-5 місця) – нейтральне чи байдуже ставлення. Останні три місця – негативне, конфліктне ставлення» [1, с. 57-58]. Приклад визначення емоційного ставлення до понять див. табл. 3.4.

Таблиця 3.4. Визначення емоційного ставлення до понять

Вибір № 1							
Позитивне ставлення			Нейтральне, байдуже ставлення		Негативне, конфліктне ставлення		
1	2	3	4	5	6	7	8
4	1	5	3	2	6	0	7
Перемир'я, родина, відбудова, життя, дім, радість.	Політика, домовленість, переселенець, незалежність, майбутнє, миротворці.		Конфлікт, зброя, окупована територія, постраждалі, влада, загроза, республіка.	Донбас, Схід, гуманітарна допомога, мир, воля, мрія, спокій, патріотизм, компроміс, армія.			Російська «гібридна» агресія, війна, втрата, агресор, смерть, вибух, страх, зруйнування.

Наведений приклад демонструє, що досліджувані ставляться позитивно до 12 понять, які пропонувались, нейтрально – до 17, негативно – до 8 понять.

Цікавим є той факт, що асоціації даних кольорів до поданих понять дітей-переселенців кардинально відрізняються від інших відповідей, відповідно змінюється і класифікація «позитивне – нейтральне – негативне». Психологи називають таке явище «загубленість особистості». З боку експериментатора, з особистої історії, можна додати, що разом із загубленою індивідуальністю змінюється і бачення на все, що оточує індивіда. Протягом тривалого проживання на непідконтрольній території стираються усі моральні устої та принципи під натиском несправедливості та тоталітаризму, де діє тільки культ «влади» та фальшивої свободи слова. Для підтвердження теорії, продемонструємо результат у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5. Визначення емоційного ставлення до понять дітей-переселенців

<i>Поняття, перераховані через «/» мають однакові результати</i>	<i>що</i>	Емоційно позитивне ставлення, %	Нейтральне чи байдуже ставлення, %	Негативне, конфліктне ставлення, %
Російська агресія	«гібридна»	11,15	67,05	21,8
Перемир'я / миротворці		2,9	94,21	2,89
Донбас / Схід		57	19,51	23,49
Окупована територія		1	14,35	84,65
Переселенець		63	27,67	9,33
Війна		–	–	100
Мир		57,98	42,02	-
Втрата / смерть		–	–	100
Незалежність		43,51	26,48	30
Республіка		12,66	62,01	25,33

Дім / родина	61	32	7
Спокій	74,5	20,7	4,81
Зруйнування / вибух	–	13,05	86,95
Життя / майбутнє	6	73,14	20,86

Визначення смислової близькості та протиставлення певних понять (робота з парами понять). Надалі виділено пари понять, які цікаві, для того, щоб визначити їхню смислову близькість (поняття позначені одним кольором) чи протиставлення (поняття позначені різними кольорами і знаходяться у протилежних кінцях колірної ряду відносно один одного). Якщо вибудувати протиставлення, отримаємо такі смислові пари «життя – смерть», «перемір'я – війна», «відбудова – зруйнування», «родина/дім – втрата», «радість – страх». Війна розташована в одній колонці із смертю та втратою, що підтверджує стереотипні устої щодо кореляції та синонімічності цих слів.

Визначення семантичного простору понять дає можливість виявити смислове навантаження певного поняття певною групою людей. У випадку визначення смислового поля певного поняття у свідомості конкретної спільноти людей зіставляються смислові групи певного поняття всіх учасників дослідження. У нашому дослідженні нас цікавить перш за все поняття «Донбас / Схід». Так, ми бачимо (табл. 3.3. та 3.4.), що поняття «Донбас / Схід» позначені одним кольором з такими поняттями *мир, воля, мрія, спокій, патріотизм, компроміс, армія*, тобто можна припустити, що досліджувані ототожнюють Донбас із названими поняттями з вірою в майбутнє врегулювання конфліктної ситуації та подальшого розвитку рідного краю. «Окупована територія» – знаходиться в одній смисловій групі з поняттями *конфлікт, зброя, постраждали, влада, загроза, республіка*. Так, дійсно «окупована територія» розуміє під собою таку сумну картину, проте ці поняття є основними у ЗМІ для керування емоційним станом глядачів. Тому, можна припустити, що ці асоціації учням 5- 11 класів нав'язані ЗМІ або дорослими.

3.2 Порівняння мовних матеріалів учнів міста Вінниця та учнів Донеччини за допомогою методів квантитативної лінгвістики у 2022 році

У дослідженні застосовані результати анкетування 2021 року учнів Мирненської ЗОШ I-III ступенів (5, 9, 11 класи), Гранітненської ЗОШ I-III ступенів (5, 9, 11 класи), Старогнатівської ЗОШ I-III ступенів (5, 9, 11 класи), Волноваської ЗОШ I-III ступенів № 5 (5, 9, 11 класи) та Волноваської ЗОШ I-III ступенів № 7 (5, 9, 11 класи) – Волноваський район, Донецької області.

Опитування школярів міста Вінниця у 2022 році проводилось за підтримки Департаменту гуманітарної політики Вінницької обласної державної адміністрації та Департаменту освіти Вінницької міської ради. Загалом в опитуванні взяли участь 532 учні (5 класи – 61 учень, 6 класи – 67 учнів, 7 класи – 47 учнів, 8 класи – 72 учні, 9 класи – 170 учнів, 10 класи – 73 учні, 11 класи – 40 учнів). Відповідно, вікова категорія у відсотковому плані дорівнює: діти молодшого та середнього шкільного віку (6-11 років) – 16 %, підлітки (12-18 років) – 84 %. За гендерною класифікацією опитування пройшли 229 хлопців (43 %) та 303 дівчат (57 %). Із загальної кількості опитуваних 21,7 % мають статус внутрішньо переміщеної особи.

Учням було запропоноване схоже опитування. Анкета вміщувала у собі формальні питання *«Клас, у якому ви навчаєтесь?»*, *«Ваш вік?»*, *«Ваша стать?»*, *«Чи є ви внутрішньо переміщеною особою?»*, а також поділена на 3 частини: дати відповіді на питання, назвати асоціації та вказати свої реакції на кольоровий тест сприйняття. Респонденти давали відповідь онлайн. Тест забезпечував анонімність.

Питання у першій частині анкетування трансформовані відповідно до наближеності учнів до воєнного конфлікту та різного сприйняття гострої ситуації: *«Про що ви мріяли 7 років назад?»*, *«Що ви знаєте про події на Донбасі?»*, *«Які почуття викликає у вас вигляд військової техніки?»*, *«Які можливості може відкрити компроміс між державами?»*, *«Що для вас є окупована територія?»*, *«Як війна впливає на сучасну молодь?»*, *«Як часто ви*

дивитесь (читаєте) новини? Що ви чуєте про ситуацію на Сході країни?», «Чому, на вашу думку, виник конфлікт на Донбасі?», «З чим асоціюється мир?», «Про що ви мрієте зараз?».

У другому блоці необхідно було назвати 5 іменників-асоціацій та 5 дієслів-асоціацій до лексеми «Донбас».

Третя частина – модифікований кольоровий тест сприйняття містив вісім кольорів, які необхідно поставити у порядку переваги, починаючи із найбільш «гарного, приємного для ока» і завершуючи «найменш красивим, неприємним», де 1 - найбільш приємний, 8 - найменш приємний. Наступний крок тексту підібрати кольори, який найбільше відповідає названому поняттю (кількість вибраних кольорів для одного поняття необмежена). Школярі Вінниці підбирали колір для меншої кількості стимулів, аби підвищити рівень ефективності реакцій: *російська «гібридна» війна, конфлікт, перемир'я, політика, домовленість, Донбас, миротворці, зброя, гуманітарна допомога, окупована територія, переселенець, війна, мир, постраждали, втрата, смерть, родина, дім, радість, воля, вибух, мрія, влада, страх, спокій, відбудова, зруйнування, патріотизм, загроза, компроміс, армія, незалежність, життя, майбутнє.* Завершальний етап тесту повторно розташувати кольори у порядку переваги, починаючи із найбільш «гарного, приємного для ока» і завершуючи «найменш красивим, неприємним», де 1 - найбільш приємний, 8 - найменш приємний.

Вивчення мовленнєвої продукції учнів шкіл міста Вінниці дало змогу виявити низку специфічних особливостей, що мають відмінність від результатів учнів Донецької області.

Так, аналіз мовних можливостей, тобто можливість використовувати мовні одиниці, що були продемонстровані у виконанні першого завдання, показав, що свої закінчені речення, утворені в середньому з 20-25 слів, учні часто насичують елементами ускладнення (54,7%), що на 51% більший, ніж в учнів Донецької області. Спільна риса простежується в якісному лексичному наповненні, цілісності, тобто відсутності відступів від заданої теми, логічності розповіді за недостатнього граматичного оформлення

У лінгвістичному плані аналіз мовного рівня цілісних висловлень, що відображає характеристики засобів формування та формулювання думок, показав, що речення дітей є лексично насиченими й варіативними (кількість неповторюваних слів становить 84%), що може свідчити про добрий самоконтроль побудови мовного продукту та можливості відображати у письмовому висловленні лише основні значущі моменти.

У текстах дітей наявні лексеми розмовного стилю мовлення та сленгові вислови на зразок: *краш, прикольно, войнушки, пітерська тусовка, нацики* та ін (прослідковується у 19%); обценна лексика – *хз, дибіл, ідіот, лох, хуйло* (13,6 %); терміни – *русифікація, експансія, анексія, амуниція, імперіалізм, пролетаріат* (17,1%). Крім того, речення учнів загальноосвітніх закладів відрізняє невелика кількість порушення логічності викладення думки (11,4%).

Дослідження змістовно-сміслового рівня цілісності речень показало непогану обізнаність в історії бойових дій та здатність дітей до повноти відображення різних сторін проблеми збройного конфлікту на Сході України. На питання «*Що ви знаєте про події на Донбасі*» 41,2 % учнів зазначили, що нічого про це не знають або не бажають згадувати це, 10 % - подають хибні та неправдиві факти, 18,7 % - відповідають коротким словом «війна», проте 68,3 % учнів відмінно знають історію подій воєнного конфлікту на Сході України (вказані дати, перебіг подій, ім'я, наукові та біографічні джерела, присвячені даній темі). Питання щодо впливу війни на сучасну молодь малює дві картини: 47,5 % дітей впевнені, що молодь стає сумною, з'являється негативне ставлення до політики загалом, постійне відчуття напруження та стресу; 37,5 % згадує про появу ненависті до росіян, виникнення невідомих почуттів злості та ненависті до будь-чого російського. У цьому випадку 32 % дітей хочуть позбутись цього почуття, адже в Росії залишились гідні митці, науковці, діяльність чиїх має бути присутня в житті українців; діти впевнені, що збройне заворушення не має стосуватись культурного розвитку нації. Остання думка відрізняється новизною для учнів Вінниці у порівнянні із учнями Донбасу.

Повна протилежність результатів також прослідковується у питанні про вплив ЗМІ на підсвідомість учнів. 83,1 % дітей слідкують за новинами регулярно.

Для того, аби краще зрозуміти зміну моральних цінностей у дітей та підлітків протягом останніх 7 років, тобто за поточну тривалість збройних дій на території проживання анкетованих дітей, запропонували два речення для їх продовження: «7 років назад я мріяла/мріяв про...» та «Зараз я мрію про...».

На перше питання ми зафіксували такі думки: мрії про певне хобі, професію (14 %), матеріальні об'єкти (27,1 %), абстрактні явища – відпочинок, мир, стати успішною, затишок (28 %), перетворитись у вигаданих персонажів (11,2 %).

Чи змінилися мрії дітей? Так, 42,4 % дітей вказали свою волю до самоосвіти, бажання отримати гідну освіту, кар'єру, здобути самостійність та незалежність від батьків. Абстрактні поривання та мрії про фінансову забезпеченість поділили другу сходинку із схожим результатом у 18 %, бажання переїхати у іншу країну, навчатись у іншій країні або подорожувати світом є у 21,6 % дітей.

Порівняння змін моральних цінностей протягом 7 років має такі результати: діти Донеччини сконцентровані на налагодженні або примиренні збройного конфлікту, їх цікавить мир і затишок у домівках. У свою чергу, учні міста Вінниця переймаються своїм майбутнім, зацікавлені в отриманні гідної освіти, в досягненні омріяної кар'єри. Протиставлення «*пробудження патріотизму – переїзд в іншу країну*» підтверджує думки, що діти Донецької області мають бажання до розвитку своєї країни, виправлення критичної ситуації, адже вони та молодь, що є майбутнім України, яка має квітнути під прапором миру та єдності.

Аналіз результатів виконаного другого завдання показав кількісні відмінності в актуалізації асоціативних ланцюжків: для більшості учнів (62,3 %) не викликало труднощів підібрати п'ять слів-асоціацій на задану тему, продемонструвавши чіткість та однозначність розуміння поданої конструкції, проте майже 14,9 % респондентів побудували асоціативний ланцюг із чотирьох

і менше слів і 0,4 % учнів не обмежилися заданою кількістю асоціацій та назвали шість слів.

Поділ на позитивну, негативну та нейтральну лексику оцінки асоціацій до слова «Донбас» показав, що думки дітей поділились у таких відсоткових співвідношеннях: використання позитивно забарвлених лексичних одиниць становить 13,7 %, негативно забарвлених – 17,9 %, нейтральних – 68,4 %. Це означає, що здобувачі освіти під впливом психологічного навантаження ЗМІ, розповідей дорослих осіб, пропагандою та можливих негативних навіювань щодо статусу Донецької області, які визначали у першому завданні, не змінюють своєї думки та визначають нейтральний відтінок до даної власної назви.

Іменники-асоціації були поділені на підгрупи за частотністю. *Україна, Росія, вугілля, страх* – помічено у 63,4 % відповідей. *Війна, Батьківщина, переселенець, життя, окупація, смерть, зброя* – 51 %. *Військові, територія, промисловість, степ, фронт, обстріл, біль, армія* – 32,1 %. *АТО, Путін, родина, заводи, краса, шахта, квіти, небезпека, техніка, загибель, постріл* – 29,7 %. *Горе, русифікація, народ, завод, корисні копалини* – 15, 2 %. Іменники попередньо було поділено на дві групи: схвальні та осудливі [6, с. 199]. До схвальних відносимо позитивні та нейтральні лексичні одиниці. До осудливих відносимо негативно забарвлені.

Слова-предикати за аналогією виокремлені за частотністю. Дієслова *воювати, стріляти, вбивати, захищати* використані у 73,7 % від загальної кількості заповнених анкет; *боротися, боятись, виживати, тікати* – у 53,3 %; *визволити, пам'ятати, окупувати, помирати, руйнувати, жити* – у 33,4 %; *вірити, ховати, лікувати, голодувати, переїжджати* – у 19 %; *рятувати, знищувати, ховатись, добувати* – у 5,7 %.

Отже, загальна картина емоційного ставлення учнів Донеччини та учнів Вінниці є схожою. Проте незначні відмінності змушують додати правки у лінгвопсихологічний портрет сучасного учня. Цікавим є явище позитивного ставлення учнів міста Вінниця до поняття «російська «гібридна» війна», у той час, коли діти Донецької області категорично поставили негативну відмітку.

Тому впроваджено методи квантитативної лінгвістики як мовний інструмент, за допомогою якого буде спростовано або підтверджено результати аналізу анкетування учнів міста Вінниця та учнів Донецької області, тобто виявлено особливості мовного складника дослідження й емоційного ставлення учнів до поняття «Донбас».

Квантитативна лінгвістика займається дослідженням процесу вивчення мови, її зміни та сфери застосування, а також структури природних мов. Вона досліджує мову за допомогою статистичних методів; її кінцева мета — сформулювати закони, за якими функціонує мова і, в кінцевому рахунку, побудувати загальну теорію мови у формі сукупності взаємопов'язаних законів функціонування мов.

Перше завдання полягає в порівнянні середніх частот методами математичної статистики й оцінки результатів такого порівняння, а саме порівняння відповідей дітей-переселенців та дітей без зазначеного соціального статусу на підтвердження або спростування гіпотези щодо статистичної рівності двох середніх арифметичних (сукупностей), з метою визначити емоційне ставлення до поняття «Донбас».

Критерій Ст'юдента обраховується за формулою:

$$t = \frac{x_1 - x_2}{S_{1,2}} \times \sqrt{\frac{k_1 \times k_2}{k_1 + k_2}} \quad (3.1)$$

де x_1 та x_2 середні частоти, що порівнюються; k_1 та k_2 – число вибірок у двох різних серіях; $S_{1,2}$ – незміщена оцінка середнього квадратичного відхилення у двох серіях вибірок, що обраховується для порівняння двох середніх частот за формулою:

$$S_{1,2} = \sqrt{\frac{\sum(x_{i1} - x_{i1})^2 + \sum(x_{i2} - x_{i2})^2}{k_1 + k_2 - 2}} \quad (3.2)$$

де x_{i1} та x_{i2} , що наявні у першій та другій серіях вибірок частоти.

Матеріал для дослідження: 4 вибірки по 50 відповідей із однорідних текстів кожного учасника опитування, де обраховувалась частотність використання асоціації до поняття «Донбас» - *війна/мир*.

Алгоритм. Перший етап (підготовчий) передбачає пошук матеріалів для дослідження. Другий етап – обрахунок даних із використання спеціальних формул. Третій етап – порівняння результатів задля підтвердження або спростування гіпотези щодо статистичної рівності двох середніх арифметичних (сукупностей).

Перший етап. Пошук матеріалів для дослідження.

1) Джерельна база. Результати анкетування, де виокремлено 4 вибірки по 50 відповідей. Загальна кількість респондентів – 200 анкет учнів-ВПО (внутрішньо переміщена особа), 200 – учнів без соціального статусу.

2) Підрахунок кількості визначених асоціацій *війна/мир* до слова «Донбас». Вибір асоціативного ряду пояснюємо яскравим протиставленням, що пронизує неоднозначні відповіді здобувачів освіти.

3) Побудова зведеної таблиці. Пропонуємо такий варіант (Табл. 3.6)

Таблиця 3.6. Зведена таблиця

	Учень	
	Війна	Мир
вibірка		
вibірка		
вibірка		
вibірка		

Після опрацювання усіх завдань першого етапу, отримали такі результати, що записали у Таблицю 3.7:

Таблиця 3.7. Дані для розрахунку критерію Ст'юдента

Учень (не ВПО)		
	Війна	Мир
1 вибірка	29	4
2 вибірка	21	7
3 вибірка	25	13
4 вибірка	28	2
Учень (ВПО)		
	Війна	Мир
1 вибірка	17	5
2 вибірка	21	2
3 вибірка	15	1
4 вибірка	18	6

4) Для систематизування процесів підрахунків критерію Ст'юдента, розробили робочі таблиці (Табл. 3.8)

Таблиця 3.8. Назва таблиці

	Війна	Мир
Учень (не ВПО)		
Учень (ВПО)		

Другий етап. Застосування критерію Ст'юдента.

1) Розраховуємо частоти першого вибіркового ряду x_1 та частоти другого вибіркового ряду x_2 (знаходимо суму результатів кожної вибірки певної частини мови та ділимо на кількість вибірок). Отримали такі результати (Табл. 3.9)

Таблиця 3.9 Середня частота

		Війна	Мир
x_1	Учень (не ВПО)	26	7
x_2	Учень (ВПО)	18	4

2) Шукаємо суму квадратів відхилення вибірових частот від середньої за формулою:

$$\sum(x - x_{1,2})^2 \quad (3.3)$$

(сума квадратів різниці частот певної частини мови x (Табл. 2.9.) та частоти вибіркового ряду $x_{1,2}$ (Табл. 3.9)). Результати оформили у формі таблиці (Табл. 3.10)

Таблиця 3.10 Сума квадратів відхилення

		Війна	Мир
x_1	Учень (не ВПО)	39	70
x_2	Учень (ВПО)	19	18

3) Для розрахунку незміщеної оцінки суми двох середніх квадратичних відхилень $S_{1,2}$ вводимо дані з Таблиці 3.10 у формулу:

$$S_{1,2} = \sqrt{\frac{\sum(x_{i1} - x_{i1})^2 + \sum(x_{i2} - x_{i2})^2}{k_1 + k_2 - 2}} \quad (3.4)$$

де x_{i1} та x_{i2} , що наявні у першій та другій серіях вибірок частоти; ; k_1 та k_2 – число вибірок у двох різних серіях.

Саме на цьому пункті дослідження починаємо порівняння текстів учнів без соціального статусу із текстами учнів-переселенців (тобто використовуємо у формулі дані x_1 (учень (не ВПО)) та x_2 (учень (ВПО))).

Отримані результати внесли до таблиці (Табл. 3.11)

Таблиця 3.11 Незміщена оцінка суми двох середніх квадратичних відхилень

		Війна	Мир
$S_{1,2}$	Учень (не ВПО)	3,1	3,8
	– учень (ВПО)		

4) Вводимо дані Таблиці 3.9 та Таблиці 3.11 у формулу:

$$t = \frac{x_1 - x_2}{S_{1,2}} \times \sqrt{\frac{k_1 \times k_2}{k_1 + k_2}} \quad (3.5)$$

де x_1 та x_2 – середні частоти, що порівнюються; k_1 та k_2 – число вибірок у двох різних серіях; $S_{1,2}$ – незміщена оцінка середнього квадратичного відхилення у двох серіях вибірок, що обраховується для порівняння двох середніх частот.

Покажемо функційний вияв формули на прикладі: для асоціації *війна*

$$t = \frac{26-18}{3,1} \times \sqrt{\frac{4 \times 4}{4+4}} = 2,6 \times 1,4 = 3,64; \quad (3.6)$$

для асоціації *мир*

$$t = \frac{7-4}{3,8} \times \sqrt{\frac{4 \times 4}{4+4}} = 0,8 \times 1,4 = 1,12 \quad (3.7)$$

Отже, у загальному маємо такі результати (Табл. 3.12):

Таблиця 3.12 Вибіркова величина t

	Війна	Мир
Учень (не ВПО)	3,64	1,12
– учень (ВПО)		

5) Дані Таблиці 3.12 маємо порівняти з теоретичною таблицею (Табл. 3.13). Для цього необхідне значення степеню свободи. Це число рівне знаменнику під знаком радикала у формулі для обрахунку незміщеної оцінки суми квадратичних відхилень $S_{1,2}$, тобто в нашому випадку $4+4-2=6$. Ступінь свободи є сталим.

Третій етап. Порівняння результатів.

Задля підтвердження або спростування гіпотези щодо статистичної рівності двох середніх арифметичних (сукупностей) маємо скористатись теоретичною таблицею (табл. 3.13)

Таблиця 3.13. Теоретична таблиця

Число ступенів свободи	Ймовірність великого значення				
	0,50 (50 %)	0,20 (20 %)	0,10 (10 %)	0,05 (5 %)	0,025 (2,5 %)
1	1,000	3,078	6,314	12,706	25,452
2	0,816	1,886	2,920	4,303	6,205
3	0,765	1,638	2,353	3,182	4,176
4	0,741	1,533	2,132	2,776	3,495
5	0,727	1,476	2,015	2,571	3,163
6	0,718	1,440	1,943	2,447	2,969
7	0,711	1,415	1,895	2,365	2,841
8	0,706	1,397	1,860	2,306	2,752
9	0,703	1,383	1,833	2,262	2,685
10	0,700	1,372	1,812	2,228	2,634
11	0,697	1,363	1,796	2,201	2,593
12	0,695	1,355	1,782	2,179	2,560
13	0,694	1,350	1,771	2,160	2,533
14	0,692	1,345	1,761	2,145	2,510
15	0,691	1,341	1,753	2,131	2,490
16	0,690	1,337	1,746	2,120	2,473
17	0,689	1,333	1,740	2,110	2,458
18	0,688	1,330	1,734	2,101	2,445
19	0,688	1,328	1,729	2,093	2,433
20	0,688	1,325	1,725	2,086	2,423
21	0,687	1,323	1,721	2,080	2,414

22	0,686	1,321	1,717	2,074	2,406
23	0,685	1,319	1,714	2,069	2,398
24	0,685	1,318	1,711	2,064	2,391
25	0,684	1,316	1,708	2,060	2,385

Отримані результати внесли до таблиці (Табл. 3.14) у відсотках (%)

Таблиця 3.14 Результати

	Війна	Мир
Учень (не ВПО)	2,5%	20%
Учень (ВПО)		

Друге завдання передбачає вивчення мовного складника, а саме прослідкувати частотність ускладнення текстів синтаксичними конструкціями текстів учнів міста Вінниця та учнів Донецької області.

Для дослідження поставлено мету довести гомогенність (однорідність) використання дієприкметників / дієприкметникових зворотів, дієприслівників / дієприслівникових зворотів, однорідних членів речення, вставних/вставлених конструкцій та відокремлених членів речення. Визначено 5 вибірок по 50 письмових висловлень учнів Вінниччини й Донеччини. Вибірki обирались довільно.

Для аналізу використано формулу Фішера:

$$P = \frac{(a + b)! (c + d)! (a + c)! (b + d)! (e + f)! (g + h)! (e + g)! (f + h)!}{N! a! b! c! d! e! f! g! h!} \quad (3.8)$$

За цією формулою розраховується рівень значимості P (пропорційності частот). Якщо P виявиться більше, ніж 0,05 (мінімальний рівень значимості, що затверджений у статистичних дослідженнях), означає, що нульова гіпотеза щодо гомогенного (однорідного) розподілу частот у таблиці не

спростовується/підтверджується. Якщо P виявиться менше, ніж 0,05, гіпотеза відхиляється/спростовується.

Підраховані дані першого етапу занесемо в таблицю (Табл. 3.15)

Таблиця 3.15 Частота використання ускладнених конструкцій

	Учні Вінниччини	Учні Донеччини	Всього
дієприкметники/ дієприкметникові звороти	67	14	81
дієприслівники / дієприслівникові звороти	40	10	50
однорідні члени речення	26	21	47
вставні/вставлені конструкції та відокремлені члени речення	101	20	121
всього	234	65	299

Вводимо дані до формули:

$$\begin{aligned}
 P &= \frac{(67 + 14)! (40 + 10)! (67 + 40)! (14 + 10)! (26 + 21)! (101 + 20)! (26 + 101)! (21 + 20)!}{299! 67! 14! 40! 10! 26! 21! 101! 20!} \\
 &= \frac{81! 50! 107! 24! 47! 121! 127! 41!}{299! 67! 14! 40! 10! 26! 21! 101! 20!} = \frac{21!}{26!} = 1,3
 \end{aligned}$$

(3.9)

Рівень значимості більше, ніж 0,05. Нульова гіпотеза не спростовується, тобто ускладненні конструкції використані однорідно.

Проте критерій Фішера передбачає контрольну перевірку результатів. Перевірка можемо здійснити за допомогою критерію χ^2 на прикладі декількох значень: дієприкметники/ дієприкметникові звороти

$$\chi^2 = \frac{[(a - b) - 1]^2}{a + b} = \frac{[(67 - 14) - 1]^2}{67 + 14} = 33,3; \quad (3.10)$$

вставні/вставлені конструкції та відокремлені члени речення

$$\chi^2 = \frac{[(a - b) - 1]^2}{a + b} = \frac{[(101 - 20) - 1]^2}{101 + 20} = 52,8 \quad (3.11)$$

Ці величина χ^2 не відповідає ймовірностям між 0,25 та 0,10, тобто не корелює з тими результатами, які ми отримали за допомогою критерію Фішера, тому гіпотеза щодо гомогенності використання ускладнених конструкцій спростовується.

Отже, квантитативна лінгвістика є відкритим полем для дослідження української мови. Кожна мова має феноменологічні властивості. Експерименти такого типу набувають популярності у галузі прикладної лінгвістики, проте українська мова і досі надзвичайно мало обстежена статистично. Тому тема нашого дослідження є актуальною.

Математична статистика дає в руки лінгвіста декілька інструментів для вирішення задачі порівняння середніх вибірних частот і частотних рядів. Одним із них є критерій Ст'юдента. Після вивчення механізму процесу та розгляду функціоналу формули ми отримали результати, тим самим виконали поставлені задачі та мету роботи.

Дослідження, що базоване на мовному матеріалі дітей міста Вінниця та дітей Донецької області, підтвердило частотність використання протиставних корелятивів *війна-мир* до поняття «Донбас» Порівняння досліджуваних текстів учнів-переселенців із текстами учнів без статусу на виокремлення позитивного емоційного ставлення у формі асоціації «мир» показали результат у 20% - ця ймовірність не така мала, аби гіпотезу щодо рівності середніх відхилити, проте

й не достатньо велика, аби визнати її у повною мірою істинною для збереження гіпотези щодо статистичної рівності двох середніх. У цьому і спостерігається явище неуніверсальності методу, адже, аби мати достовірну інформацію в цьому питанні, необхідно застосувати інші методи квантитативної лінгвістики для порівняння двох середніх та зіставити отримані результати із вихідними даними критерію Ст'юдента. Ситуація щодо порівняння власних письмових матеріалів учнів-переселенців та учнів без соціального статусу на предмет дослідження негативного емоційного тла (асоціативна сполука «Донбас-війна») відображає іншу сторону закінчення обрахунків за критерієм Ст'юдента. 2,5% допомогли спростувати гіпотезу щодо статистичної рівності частотних рядів. Емоційне ставлення учнів Вінниці та учнів Донецької області не є тотожними.

Критерій Фішера допоміг підтвердити думку щодо неоднорідності в насиченні складними синтаксичними формами своїх висловлень учнями Донеччини, що є протилежністю до текстів учнів міста Вінниці.

3.3. Дослідження психічного стану школярів після початку повномасштабної війни у 2023 році за допомогою психодіагностичного інструментарію

Повномасштабна війна, яку розпочала росія 24 лютого 2022 року проти України стала для нації великим викликом. Вона стала сильним психотравмувальним чинником для 42 мільйонного населення України й зокрема дітей, насамперед тих, що перебували чи досі перебувають безпосередньо у зоні бойових дій. Мовленнєве середовище відіграє важливу роль у формуванні «мовного чуття» – неусвідомленого засвоєння правил мовної системи на основі мовного середовища, що розвивається в межах певних суспільних взаємин. Тому в роботі зроблено акцент на найбільш незахищеній соціально-віковій ланці – дітях та підлітках. Обставини, що травмують, не лише позбавляють підлітків стабільного, безпечного та підтримувального оточення,

яке є необхідним для розвитку без відхилень, а й створюють комунікаційний бар'єр для зв'язку зі світом. У такій ситуації психолінгвістика використовує метод лінгвопсихологічного аналізу письмового тексту, аби дитина могла вільно викласти свої думки на папері.

Опитування проведене після початку повномасштабного вторгнення та початку активних бойових дій на території України. Опитування проводились онлайн та є анонімним. Загалом в опитуванні взяли участь 182 учні (5 класи – 9 учнів, 6 класи – 16 учнів, 7 класи – 5 учнів, 8 класи – 23 учні, 9 класи – 28 учнів, 10 класи – 30 учнів, 11 класи – 73 учні). Відповідно, вікова категорія у відсотковому плані дорівнює: діти молодшого й середнього шкільного віку (6-11 років) – 14 %, підлітки (12-18 років) – 86 %. За гендерною класифікацією опитування пройшли 33 хлопчики (18 %) і 149 дівчат (82 %).

Географія анкетування є довільною, яке поширювалось за допомогою волонтерів у зазначених областях. У цьому дослідженні оцінювався психічний стан дітей, які з війною змінили свій звичний спосіб життя, були вимушені залишити свою соціальну забезпеченість, ймовірно втратили житло та своїх рідних / друзів – це учні та учениці, які до війни проживали на територіях Донецької, Харківської та Запорізької областей. Школярі Вінницької та Тернопільської областей також знаходяться у постійній небезпеці, але відповідно до початку опитування (червень-вересень 2023 року) дотичні до війни опосередковано, шляхом інформування через медіа, батьків, вчителів та ін. Також особлива увага була приділена школярам, що мають статус внутрішньо-переміщеної особи, тобто змінили своє місце реєстрації, або знаходяться закордоном. Із загальної кількості опитуваних 74,3 % мають статус внутрішньо переміщеної особи. Також 7 % опитуваних у 2023 році проживають закордоном.

Анкета має базову структуру: координаційні питання для автора – *«Ваш вік?»*, *«Ваша стат'я?»*, *«Чи маєте статус внутрішньо переміщеної особи?»* та дві частини – питання та асоціації.

Перелік питань у 2023 році дещо спрощені: *«Про що ви мріяли до війни?»*, *«Що таке інформаційна гігієна?»*, *«Що для вас є окупована територія?»*, *«Як*

війна впливає на сучасну молодь?», *«Як часто ви дивитесь (читаєте) новини?»*, *«Про що мрієте зараз?»*.

Другим завданням стало названий 5 іменників асоціацій та 5 дієслів-асоціацій до таких лексем: *Донеччина, війна, влада, компроміс, військова техніка, конфлікт, майбутнє, мир, патріотизм, родина, росія, смерть, солдат, Збройні Сили України (ЗСУ), волонтер, Україна*.

Перше завдання опитування у 2023 році дозволило проаналізувати мовні можливості учнів, тобто можливості використовувати мовні одиниці. Учні в середньому давали відповіді на запропоновані питання у 5-10 словах та не насичували текст елементами ускладнення. Лише у 0,7 % були відмічені застосовані дієприкметниковий зворот (*земля, омита кров'ю*) та звертання (*путлет, вмири вже зараз*).

У лінгвістичному плані аналіз мовного рівня цілісних висловлень, що відображає характеристики засобів формування та формулювання думок, показав, що речення дітей є лексично насиченими й варіативними (кількість неповторюваних слів становить 84 %). Логічне викладення думок у тексті визначено у 89 %. Школярі відхилялись від заданої теми питання лише у 1,5 % випадках.. Учні досить лаконічно виражають свої думки, проте не достатньо уваги приділяють правилам їх граматичного оформлення (наявність орфографічних та пунктуаційних помилок становить 21 %). Цікавою відмінністю відповідей дівчат від відповідей хлопців є наявність лексем розмовного стилю мовлення та сленгових висловів у останніх на кшталт: *типо, капець, чіна, забанити, чіти, крінж* та ін Також хлопці використовують назви воєнного обладнання: *байрактар, шахіди, джавелін, калібр, М4А4, абрамси* та обценну лексику – *путін-хуйло, їбашити, нахер*.

Протягом аналізу було помічено ухилення від відповіді серед учнів віком від 11 до 13 років у 21 % та у віці від 13 до 17 років не давали свою реакцію 10 % опитуваних. Питання *«Про що ви мріяли до війни?»*, *«Що для вас окупована територія?»* стали емоційними тригерами, які породжують дисоціацію, тобто пробуджують реакцію на психологічну травму, на сильні негативні емоції в

умовах, що вимагають емоційної зібраності і контролю над власними діями задля захисту механізмів психіки. У інших випадках, всі питання були закриті цілісними відповідями респондентів, що зменшило кількість абсолютно зіпсованих анкет до 3,2 %.

На питання *«Що для вас окупована територія?»* школярі дали передбачувані відповіді: учні та учениці Донецької, Запорізької, Харківської областей назвали, *окупована територія – це рідний дім – 17 %, руїни, зруйнування, попіл, пустир – синонімічні конструкції прослідковуються у 21 %, куди я більше не повернусь, де мої близькі, де я жила – 32 %, інший світ, злі люди, поруч зі мною – 9 %*. Школярі Вінницької та Тернопільської областей вказали, що окупована територія означає *території, які відібрали у країни, захоплена частина України – 19 %, Крим, Луганська та Донецька області, ДНР, ЛНР – 57 %, де вмирають / зникають / страждають люди – 8 %*.

На думку сучасних школярів війна впливає на молодь у двох виявах: позитивний вплив та негативний вплив. 46 % опитуваних згодні, що *війна завдає негативного вияву на психічне та фізичне здоров'я молодої людини, можливі психічні розлади, депресія, залежність, моральне навантаження та відсутність друзів*. Проте 51 % респондентів впевнені, що *війна об'єднує сучасну молодь для розвитку країни, молодь рано дорослішає та стає мудрішою, юні люди стають сильнішими, зростає рівень здорового патріотизму та емпатії до кожного громадянина, молодь відчуває на собі впевненість за майбутнє країни*.

Заслуговують на увагу питання про мрії до війни та після початку війни. Мета – визначити зміну ціннісних орієнтирів після початку гострої соціальної ситуації. Школярі Донецької області у 59 % до війни 2022 року мріяли *про мир, повернення Криму та окупованих територій, зміни програми навчання в школі*, 12 % вказали свої бажання щодо *успішного складання іспитів та вступу до вищого навчального закладу*, 17 % мріяли *про телефон, книгу, ноутбук та ін.* Діти Вінницької, Тернопільської, Запорізької, Харківської областей направляли свої поривання в сторону індивідуального забезпечення та матеріальних цінностей: 71 % відповідей містить бажання *про новий телефон, айфон,*

комп'ютер, комп'ютерну гру, електричні самокати, смарт-годинники, 13 % цікавить поїздки закордон, життя закордоном, успішне закінчення школи, вступ на бажану спеціальність, купа друзів, гарні канікули та 9 % зазначили мрії про мир в країні та повернення батька з армії.

Про що мріють діти після початку війни? Закінчення війни, перемога України – 98 %, повернення додому – 94 %, відновлення будинку, житла, побачити рідних – 71 %, знищення російської держави – 67 %, стабільна робота, успішні іспити – 18 %. Ці дані свідчать про зміну моральних цінностей, де переважають національна гідність, соціальна гармонія, свобода, сімейно-родинні стосунки та особистісні цінності, які очолили низ рейтингу. Результати моніторингу і аналіз динаміки ціннісних орієнтацій дітей України показують, що саме у кризові періоди і переломні моменти, поряд з перманентним домінуванням матеріальних цінностей актуалізуються ті якості та цінності, які рухають українське суспільство, завдають вектор його трансформації.

Результат аналізу другого завдання є втішним, адже всі учні підібрали п'ять (79 %) та більше (18 %) іменників-асоціацій та дієслів-асоціацій до запропонованих лексем. Визначимо найпоширеніші асоціації до кожної лексеми окремо:

- *Донеччина* – *Батьківщина* (68%), *рідний край* (11%), *боротися* (17%);
- *війна* – *біль* (89%), *жах* (45%), *страх*, *сльози* (27%), *страждати* (45%);
- *влада* – *хабар* (21%), *відповідальність* (16%), *уряд* (14%), *приймати рішення* (47%);
- *компроміс* – *примирення* (56%) *спілкуватися* (61%);
- *військова техніка* – *танк* (97%), *страх* (39%), *літати* (11%), *їхати* (10%);
- *конфлікт* – *війна* (62%), *непорозуміння* (56%), *сваритись* (29%);
- *майбутнє* – *мир* (65%), *щастя* (34%), *радість* (12%), *розвиватись*, *перемагати* (8%);

- *мир – перемога (78%), спокій (33%), любити (55%);*
- *патріотизм – Батьківщина, вірність (49%), жити (11%);*
- *родина – піклування (19%), Україна (12%), поважати (32%);*
- *росія – агресор (80%), ворогувати та подібні (50%);*
- *смерть – сльози (43%), втрата (28%), війна (16%), боліти (14%), сумувати (9%);*
- *солдат – захисник (78%), знищувати (34%);*
- *Збройні Сили України (ЗСУ) – захист (61%), подяка (10%), воювати (13%), донатити (24%);*
- *Волонтер – душа (40%), добро (23%), допомагати (85%);*
- *Україна – Батьківщина (90%), свобода (54%), незалежність (30%), Зеленський (14%), перемагати (76%), працювати (63%), відновлювати (20%).*

Поділ на позитивну, негативну й нейтральну лексику оцінки асоціацій що думки школярів і школярок поділились у таких відсоткових співвідношеннях: використання позитивно забарвлених лексичних одиниць становить 12 %, негативно забарвлених – 69 %, нейтральних – 19 %.

3.3 Порівняння динаміки цінностей школярів протягом 2014-2023 років

Протягом 2021-2023 років були проведені анонімні онлайн опитування, які стали фундаментом для побудови лінгвопсихологічного портрету школяра відповідно до двох воєнних конфліктів: окупація Донеччини, Луганщини, Криму а також повномасштабна українсько-російська війна. Отримано результати учнів Мирненської ЗОШ I-III ступенів (5, 9, 11 класи), Гранітненської ЗОШ I-III ступенів (5, 9, 11 класи), Старогнатівської ЗОШ I-III ступенів (5, 9, 11 класи), Волноваської ЗОШ I-III ступенів № 5 (5, 9, 11 класи) та Волноваської ЗОШ I-III ступенів № 7 (5, 9, 11 класи) Донецької області протягом 2021 року; онлайн-відповіді учнів 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 класів загальноосвітніх шкіл міста Вінниця у 2022 році, а також результат онлайн опитування у 2023 році школярів 5-11 класів,

які проживали до повномасштабної війни на території Донецької, Харківської, Вінницької, Запорізької, Тернопільської областей.

Загалом в опитуванні взяли участь 714 учні (5 класи – 70 учнів, 6 класи – 83 учні, 7 класи – 52 учнів, 8 класи – 95 учнів, 9 класи – 198 учнів, 10 класи – 103 учні, 11 класи – 113 учнів). Відповідно, вікова категорія у відсотковому плані дорівнює: діти молодшого й середнього шкільного віку (6-11 років) – 22 %, підлітки (12-18 років) – 78 %. За гендерною класифікацією опитування пройшли 262 хлопчиків (37 %) і 452 дівчат (63 %). Із загальної кількості опитуваних 21,7 % мають статус внутрішньо переміщеної особи станом на 2022 рік. Після початку російського вторгнення відсоток збільшився до 74,3 %. Також 7% опитуваних у 2023 році проживають закордоном.

Подані анкети були відмічені знаком добровільності: протягом 2021-2022 років опитування проходили 67% школярів відповідно до 100% загальної кількості учнів усіх загальноосвітніх закладах, де було запропоновано провести анкетування та 19% у 2023 році. Бажання учнів поділитись своїм досвідом зменшилось у 3,5 рази, що може свідчити про відсутність мотивації говорити про наболіли теми та можливість зберегти стабільний психічний стан.

Особистість мовця, її індивідуальні психологічні особливості виявлювані і в цілісних текстах (повних, зв'язних висловленнях), і в мовному продукуванні на підтекстовому рівні, наприклад, в окремо взятих словах, виразах і фразях [3, с. 64-67]. Для отримання мовних результатів учням та ученицям було запропоновано виконати два завдання, які були модифіковані відповідно до гострої соціальної ситуації.

Вивчення мовленнєвих результатів учнів та учениць у 2021-2022 роках дало змогу виявити низку специфічних особливостей, яким властива відмінність від результатів опитування школярів та школярок у 2023 році.

Так, аналіз мовних можливостей, тобто можливість використовувати мовні одиниці, що були продемонстровані у виконанні першого завдання, показав, що свої закінчені речення, утворені в середньому з 5-10 слів, учні в опитуванні 2023 року не насичують елементами ускладнення (0,7 %), що

категорично відрізняє відповіді дітей у попередніх опитуваннях (54,7 %). Можливою причиною використання меншої кількості слів для продовження речення є розвиток механізмів посттравматичного стресового розладу. Перша група симптомів пов'язана з тим, що травматична пам'ять не інтегрується, залишається у формі імпліцитної, відповідно, спогади не «архівуються», а періодично «вискакують» у свідомість людини, спричиняючи виражений дистрес. Людина, попри небажання, постійно переживає травматичну подію знову й знову у формі інтрузивних спогадів (візуальних, соматосенсорних і т. д.) – ці спогади мають усі характеристики імпліцитної пам'яті: людина ніби «провалюється» в минуле, має таке відчуття, наче знову переживає травматичну подію, відповідно, активуються всі емоції, пов'язані з травмою. Спогади можуть «виринути» самостійно або викликатися певними «тригерами» – ситуаціями чи стимулами, які нагадують про травматичну подію. Відповідно, може мати місце виражена поведінка уникнення, мета якої – зменшити контакт із тригерами та спогадами. Друга група спогадів пов'язана з відсутністю, втратою певних аспектів психічного життя, що зумовлено утворенням дисоціативних «бар'єрів». До цих симптомів може належати втрата пам'яті щодо травматичної події чи окремих її деталей, загальне емоційне «оніміння», почуття загального «відчуження» та ін. Відповідно, життєвий простір людини може істотно обмежуватися – як внутрішній, інтрапсихічний, так і зовнішній, адже багато аспектів зовнішнього світу є тригерами внутрішніх переживань [54, с. 37-38].

Спільна риса простежується у аналізі мовного рівня цілісних висловлень, що відображає характеристики засобів формування та формулювання думок, показав, що речення дітей є лексично насиченими й варіативними (кількість неповторюваних слів становить 54,7 % – опитування 2022 року, 84% – опитування 2023 року), що може свідчити про добрий самоконтроль побудови мовного продукту та можливості відобразити у письмовому висловленні лише основні значущі моменти.

У такий спосіб, учні досить точно виражають свої думки, проте зберіглась тенденція протягом 3 років дослідження до порушень правил граматичного

оформлення тексту (наявність орфографічних та пунктуаційних помилок становить 21%). Відмінністю у лінгвістичному аналізі відповідей протягом дослідження під час повномасштабної війни є досить логічне викладення текстів – 89%, що перевищує відсоток у попередніх опитуваннях (11,4%). Спільною рисою є майже повна відсутність відхилення від основної теми завдання (1,5-3%).

Отже, можна говорити про те, що в лінгвістичному плані тексти учнів характеризуються повнотою відображення денотативної схеми ситуації, цілісністю, тобто відсутністю відступів від заданої теми, логічністю розповіді за недостатнього граматичного оформлення.

Для того, аби краще зрозуміти зміну моральних цінностей у дітей та підлітків протягом останніх 9 років, тобто за поточну тривалість збройних дій на території України, запропонували два речення для їх продовження: *«До війни я мріяла/мріяв про...»* та *«Зараз я мрію про...»*.

У 2021-2022 роках школярі відповідно до території проживання мали різні відповіді на поставлене питання. Учні та учениці Донецької області до початку збройного конфлікту у 2014 році мріяли про певне гобі чи матеріальні об'єкти – 48%, мрії про мир – 28% та абстрактні бажання – 24%, проте після 2014 року мрії змінили свій вектор – 83% дітей підтримують думку про *мир, закінчення війни, щасливе життя, про тишу, спокій та світле майбутнє*. З'явилися, нехарактерні для попереднього питання, мрії про *приїзд рідних з непідконтрольної території, хороший (добрий) соціум та мрії про пробудження щирого патріотизму в українців*. 42,4% школярів Вінниччини у той же час вказували *свою волю до самоосвіти, бажання отримати гідну освіту, кар'єру, здобути самостійність та незалежність від батьків*, 18% – *абстрактні поривання*, 18% мрії про *фінансову забезпеченість*, 21,6% – бажання *переїхати в іншу країну, навчатися в іншій країні або подорожувати світом*.

Ці ж показники підтвердилися у 2023 році. До початку повномасштабної війни в Україні школярі Донецької області продовжували визначати національні цінності пріоритетними перед особистісними, на відміну від анкетованих з

Запорізької, Харківської, Тернопільської та Вінницької областей. Для учасників та учасниць «мирної території» до 2022 року моральні цінності брали початок від індивідуалістських та прямували до абсолютних.

Про що мріють діти після початку війни? *Закінчення війни, перемога України – 98%, повернення додому – 94%, відновлення будинку, житла, побачити рідних – 71%, знищення російської держави – 67%, стабільна робота, успішні іспити – 18%*. Ці дані свідчать про зміну моральних цінностей, де переважають національна гідність, соціальна гармонія, свобода, сімейно-родинні стосунки та особистісні цінності, які очолили низ рейтингу. Результати моніторингу і аналіз динаміки ціннісних орієнтацій дітей України показують, що саме у кризові періоди і переломні моменти, поряд з перманентним домінуванням матеріальних цінностей актуалізуються ті якості та цінності, які рухають українське суспільство, завдають вектор його трансформації.

Наразі негативні емоції більш виражені, ніж позитивні, а отже сум (78 %) і злість (81 %) переважають радість (25 %) і натхнення (21 %), між якими розташувався страх (63 %) та розчарування (52 %). А найбільш вираженими залишаються хвилювання (81 %), які не є однозначно ні позитивними, ні негативними – це залежить від контексту.

За час повномасштабної війни відчуття любові до себе знизилося, а ось любов до інших – зросла, спрацювала тенденція афіліації (бажання бути разом з іншими), індивідуальне тут поступається колективному.

Спогади про 24 лютого 2022 року говорять про шок, розгубленість, невизначеність, неготовність. Незважаючи на це сьогодні віра в перемогу становить 95 % і є підтвердженням існування національних цінностей серед фундаментальних для кожного учня.

Фіксується значне зростання суспільної самооцінки. 78 % опитаних оцінили у своїх відповідях майбутні перспективи України на найвищому рівні. Головна емоція, яку відчують респонденти, думаючи про Україну – гордість та впевненість у перемозі.

Аналіз результатів другого виконаного завдання показав кількісні відмінності в актуалізації асоціативних ланцюжків: для більшості учнів та учениць у 2023 році не викликало труднощів підібрати п'ять слів-асоціацій на задану тему (97 %), виявляючи чіткість та однозначність розуміння поданої конструкції, що перевищує показник в опитуваннях 2021-2022 років (62,3 %).

Поділ на позитивну, негативну й нейтральну лексику оцінки асоціацій що думки школярів і школярок поділились у таких відсоткових співвідношеннях: використання позитивно забарвлених лексичних одиниць становить 12 % (попередні опитування 13,7 %), негативно забарвлених – 69 % (попередні опитування 17,9 %), нейтральних – 19 % (попередні опитування 68,4 %).

Отже, досить складна соціальна ситуація породжує нові думки, асоціації, бачення, що вимагають поповнення лексикону дитини новими термінами, або вимагає зміни значення чи емоційного забарвлення вже раніше відомих слів. Тому письмове мовлення в опитування 2023 року можна схарактеризувати як організоване та системне – це є відмінністю від хаотичного та плутаного мислення опитаних у 2021 та 2022 роках, проте у чому значною мірою вбачається невизначеність. Пам'ять про травматичні події не може належним чином організуватися, інтегруватися. Відповідно частини пам'яті дещо «дисоційовані» – одні частки – приховані (амнезія, відкидання, заперечення), інші частки пам'яті – некеровані: вони можуть виникати мимоволі, інтрузивно переживатися дитиною знову й знову. Саме тому отримані дещо передбачені результати. Діти частіше використовують п'ять і більше слів-асоціацій: питання з нашого опитувальника спрацьовували тригером для дезорганізованих систем мозку.

Відмінність в емоційному забарвленні ставлення до об'єкта порівняно з анкетуванням до активних бойових дій також можна пояснити. 69 % негативного фону емоцій учнів загальноосвітніх закладів України розуміється, як травма, що постає проривом у бар'єрі, який захищає людину від впливів критичної ситуації та супроводжується надзвичайно сильним почуттям безпорадності, байдужості, нейтральності. Мовнопсихологічний аналіз результатів анкетування учнів та

учениць під час війни показав, що діти страждають від чинників, викликаних екстремальною ситуацією [19, с. 85].

3.5 Інформаційно-психологічний вплив на особистість під час війни в Україні

Проблематика інформаційно-психологічного впливу ЗМІ на особистість під час війни є дуже актуальною, бо від цього залежить не лише успіх воєнних дій, а й психічне і соціальне здоров'я людей та суспільства загалом. З одного боку, інформаційний вплив повинен вирішувати питання безпеки громадян, а з іншого, досить часто він має маніпулятивний, фейковий характер, породжує страх, тривогу, ненависть та інші негативні психічні стани. Недаремно кажуть не просто про інформаційний вплив, а про інформаційну війну, результати якої є не менш важливими, ніж результати бойових дій.

Сучасні дослідження із зазначеної проблеми досить різноманітні і присвячені різним аспектам інформаційного впливу на людину та суспільство. Так, роль медіа як інструмент впливу на суспільство розкрита у працях В. Хорошка, Ю. Хохлачова. Про інформаційну війну та інформаційно-психологічний вплив ЗМІ на український народ писали І. Мудра, Б. Каліченко, А. Гізур. Проблема значення та місця засобів масової інформації і комунікації в інформаційній війні освічена у працях Н. Вінера, Р. Абдіва, А. Коваленко, А. Моль, М. Боришевського, Л. Доу тощо. Дослідженню психологічних механізмів та особливостей інформаційного впливу на населення під час війни в Україні (2022-2023 років) присвячені праці М. Діденко, О. Зелінської, О. Заєздової, І. Жданової, Л. Бондаренко, А. Велічко, В. Сікорської, Л. Путькалець та інших.

Інформаційно-психологічний вплив – це вплив на свідомість особистості та населення з метою внесення змін у їх поведінку та / або світогляд, базовими методами якого є переконання, навіювання, маніпуляції [13]. Питання про те, чи

дійсно ЗМІ мають такі необмежені можливості впливу на свідомість людей, залишається відкритим і зараз.

У сучасній науці існують два підходи до проблеми маніпулятивних можливостей ЗМІ: медіаорієнтований і медіацентристський. Згідно з першим, людина розглядається як активний і критично налаштований споживач інформації; ЗМІ не можуть підпорядковувати собі свідомість людини, навпаки, людина пристосовує ЗМІ до своїх потреб. Людина обирає з інформаційного потоку ті повідомлення, які відповідають її потребам, тим самим формує ринок інформації. Згідно з медіацентристським підходом аудиторія ЗМІ – пасивна маса, схильна до навіювання й стороннього управління. ЗМІ створюють для цієї знеособленої маси нову реальність, ілюзорний світ. Представники медіацентристського підходу вважають, що ЗМІ нівелюють індивідуальність людини, позбавляють її самостійності й свободи вибору. Як відзначає Т. Томпсон, один з представників цього напрямку, ЗМІ є сурогатні, лицемірні, принижуючі людську гідність явища, схильні до спрощення, ЗМІ – масове виробництво, що ігнорує індивідуальні смаки [15].

З точки зору Л. Доу, більшість людей більшість людей не піддаються маніпуляції зі сторони ЗМІ, оскільки отримані реципієнтом повідомлення сприймаються не автоматично, вони передбачають певні особистісно-творчі реакції. Під останніми мається на увазі сукупність поглядів й інтересів індивіда або деякі внутрішні чинники, які іноді істотно змінюють результати прихованого впливу. Медіаорієнтований підхід широко поширений як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі [56].

Досить часто інформаційно-психологічний вплив має всі ознаки інформаційної війни. Інформаційна війна – це всеосяжна цілісна стратегія, що зумовлена зростанням значимості і цінності інформації у питаннях командування, управління та політики [41]. Інформаційна війна – це така форма конфлікту, у якій відбуваються прямі атаки на інформаційні системи супротивника. Засоби масової інформації є основним суб'єктом інформаційних

війн. Вони застосовують асиметричну інформацію (дезінформацію) в якості одного із способів впливу на населення [41].

Інформаційно-психологічна війна розглядає супротивника як систему. При цьому така війна є безперервною чергою інформаційно-психологічних операцій, які щоразу виводять систему (супротивника) в точку біфуркації, коли не прогнозованість усередині системи протиставляється заданості зовні. Інформаційно-психологічна війна націлена на порушення чинного порядку і створення хаосу, прискорення біфуркаційного процесу у заданому напрямі задля формування певного постбіфуркаційного процесу. Незважаючи на величезну кількість управляючих параметрів, явних і неактуалізованих, різної нашарованості, глибини і тривалої прихованості, випадкових перемінних, певна формалізація процесу дозволяє через спрямовані інформаційно-психологічні впливи наділяти об'єкт впливу іншими змістами, значеннями, пов'язуючи в єдине ціле різні явища.

Отже, ЗМІ мають величезний вплив на свідомість і вчинки людини. З одного боку, ЗМІ публікують інформацію, що викликає інтерес аудиторії. З іншого – транслиують різні ціннісні установки, стереотипи, формують громадську думку.

У анонімному опитуванні нашого дослідження на питання *«Як часто ви дивитесь / читаєте новини?»* анкетовані школярі протягом 2021-2022 років з Вінницької області у 83,1 % слідували за новинами регулярно, з Донецької області показали повну протилежність – 88 % дітей не читають, не слухають, не стежать за новинами або просто перестають приділяти цьому увагу. У 2023 році учні та учениці також зайняли дві сторони за територіальною приналежністю. Ті, хто проживали до повномасштабного вторгнення у Донецькій, Харківській та Запорізькій областях у 72 % дивляться новини кожного дня, по декілька разів на день, обирають два та більше ресурсів для отримання новин (інтернет, телебачення, місцеві газети). Діти Вінницької та Тернопільської областей дали відповідь про часткову відмову від новин, перегляд стрічки новин в інтернеті один раз на тиждень або два тижні, частіше отримують новини від рідних, друзів,

вчителів (84 %). Зі зміною гострої соціальної ситуації, збройний конфлікт на Донеччині та вторгнення росії на територію України, відбулась і зміна ставлення школярів до медіа.

Таблиця 3.16 – Відсоткове співвідношення за хронологічним та географічним параметром

Регіон	2021-2022	2023
Донецька, Харківська, Запорізька (дані від 2023 року) області	88% дітей не читають, не слухають, не стежать за новинами або просто перестають приділяти цьому увагу	72% дивляться новини кожного дня, по декілька разів на день, обирають два та більше ресурсів для отримання новин (інтернет, телебачення, місцеві газети)
Вінницька, Тернопільська (дані від 2023 року)	83,1% дітей слідкують за новинами регулярно	84% часткова відмова від новин, перегляд стрічки новин в інтернеті один раз на тиждень або два тижні, частіше отримання новини від рідних, друзів, вчителів

Різку зміну показників можна спробувати пояснити двома способами.

Перша теорія полягає у тому, що молодь, особливо підлітки – найбільш активна глядацька аудиторія. За даними соціальних наук, вони сприймають телеекран подвійно: як інформаційний канал і як співрозмовника. Бажання розширити обсяг відомостей про навколишнє життя, приємно провести час, ось

основні мотиви дитини. З іншого боку, існують мотиви особистісного ставлення. Підлітки звертаються до телеекрана, щоб отримати підтвердження або заперечення своїх позицій, таких як суспільне значущих, придатних до порівняння із суспільними зразками. Соціальноцінна інформація високого морального і художнього гатунку, яку надає телебачення, може допомогти молоді вийти за межі безпосередньої соціальної ситуації, в якій вона опинилася, розгорнути перед нею широке поле соціальної взаємодії з іншими людьми, допомогти вийти з моральної та психологічної кризи.

Друге припущення про те, що перегляд відповідних телесюжетів допомагає людям переживати ефект катарсису, тобто дає змогу вивільнити заганані у підсвідомість негативні почуття [59]. Відповідно, перегляд телепродукції агресивного змісту загалом справляє позитивний вплив, допомагаючи запобігати реалізації негативних емоційних виявів саме у реальному житті.

3.6 Створення асоціативного словника: структура та основні компоненти

Українське суспільство сьогодні переживає черговий кризовий період, пов'язаний з багатьма чинниками. Найбільш руйнівним чинником є повномасштабна війна. Буремні події показали значення й велику цінність окремої особистості, її роль у суспільно-історичних змінах. Одночасно стала очевидною необхідність соціально-психологічного захисту та психологічної допомоги як окремим людям, так і цілим соціальним групам. Проте визначити серйозні порушення психіки певної людини, буває вкрай важко. Тому одним із методів вирішення цього питання є психолінгвістика. Через дослідження мови, мовлення та мислення людини, одночасно досліджується й психологічна та психічна картина людини, з усіма її барвами, умовностями, таємницями й загадками.

Психолінгвістика та лексикографія вважаються рівнорядними науками та направлені на вирішення схожих проблем мовознавства. Лексикографія займається кодифікуванням, відповідно збереженням словникового багатства певної мови або полем знань у розрізі цієї ж мови.

Виконуване дослідження постає основою для створення лексикографічного проєкту – модифікованого одномовного асоціативного глосарію, у перспективі, очевидно цілісного словника активного різновиду. Проєкт створено на платформі Lexonoma, де асоціативний глосарій має 37 статей. На запропоновані стимули 714 реципієнтів зафіксували власні реакції, які розташовані у словнику за алфавітним принципом.

Модифікація асоціативного глосарію полягає у відсутності відповідних груп-тем, структура ж словникової статті має реєстрове слово, кількість реакцій, вирізнення регіонів та асоціативних полів відповідно до того чи того регіону.

У кожній статті після заголовного слова-стимулу подається через навкісну риску шість цифр, де перша охоплює загальну кількість різних реакцій, друга – множину усіх реакцій разом, третя – кількість реакцій респондентів із регіону 1, наприклад, з Донеччини (що у словниковій статті позначувано скороченням *Дон.*), четверта – сукупність різних реакцій респондентів із Донеччини (*Дон.*), п'ята цифра – на позначення множини реакцій респондентів з регіону 2, до прикладу, із Вінниччини (скорочення у словниковій статті *Він.*) та шоста цифра констатує сукупність різних реакцій респондентів із Вінниччини (*Він.*). У правобічній частині розміщена власне стаття – перелік усіх реакцій, розташованих за абетковим порядком. Частотність констатована після асоціації та після групи асоціацій з однаковою частотністю. Щоб уникнути небезпеки сплутування чи змішування різних реакцій з одною багатослівною реакцією, коми вживаються у структурі словникової статті лише для розмежування реакцій і в межах однієї реакції коми не ставляться, навіть якщо вони там граматично вимагаються (тире ж зберігається). *Умовні скорочення: Дон.* – реакції респондентів з Донеччини, *Він.* – реакції респондентів з Вінниччини. Приклад словникової статті зображено на фото (Рис. 3.1)

Рисунок 3.1 – Словникова стаття

Донецчина 135/343/98/44/245/91

► **Він.**

Війна - 175, страх - 126, кам'яне вугілля, росія, Україна, шахти - 94, аеропорт, кіборги, Луганськ, окупація - 12, смерть - 11, армія, бій, обстріл, переселенці, сепаратист, тривога - 8, кров, сльози, танки - 3, 2014 рік, анексія, арена, армія, атака, бабуся, бойові бомби, боротьба, брат, будинок, біда, біженці, вибух, вогонь, ворожнеча, втома, втрата, військова техніка, Донбас, діти, дії, життя, жорстокість, загибель, захист, зброя, зло, конфлікт, кордон, крик, куля, лінія металургія, молитва, москаль, міграція, надія, небезпека, неволя, незалежність, окоп, пам'ять, патріотизм, переживання, пил, політична ситуація, поранення, проблеми, промисловість, пропаганда, путін, пістолет, республіка, розчарування, руїни, свобода, сила, сльози, снайпер, солдат, страждання, сум, суперечка, сіль, сірий, терикони, терористи, травма, туга, фронту, футбол, Шахтар, шок - 1

► **Дон.**

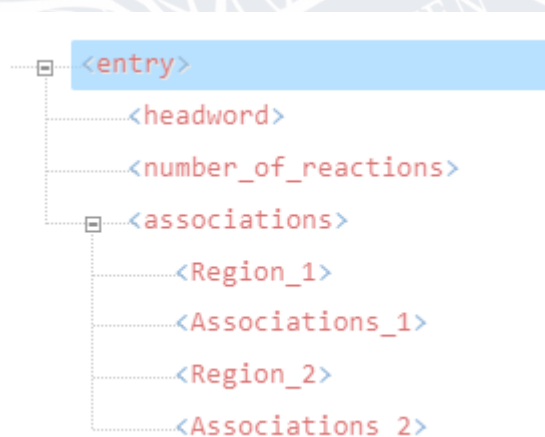
Родина - 78, Батьківщина, воля, дім, свобода - 27, вугілля, Донецьк, життя, пшениця, сонце - 12, степ, футбол, шахта, шахтарі - 8, завод - 7, Донбас-арена терикони, тополі, троянда - 2, батько, блокпост, боеприпас, війна, дитинство, допомога, дружба, друзі, занепад, земля, конфлікт, любов, майбутнє, могутність, море, міна, небезпека, перемир'я, постріли, розвиток, смерть, страх стрес, країна, щастя - 1

За умови походження нового анкетування структура словникової статті потребує трансформації та редагування. Авторка роботи пропонує створювати електронну словникову статтю за такими параметрами:

- 1) Регіон (на момент отримання матеріалу/фактичне місце проживання реципієнта) – асоціативне поле;

Структура словникової статті за першим параметром в XML досить проста. Вона складається з реєстрового слова «Headword», кількості реакцій «number_of_reaction», визначення регіону «Region_1», «Region_2» та відбиття асоціативних полів «Associations_1» та «Associations_2». Структура словникової статті в XML представлена на зображенні Рис. 3.2.

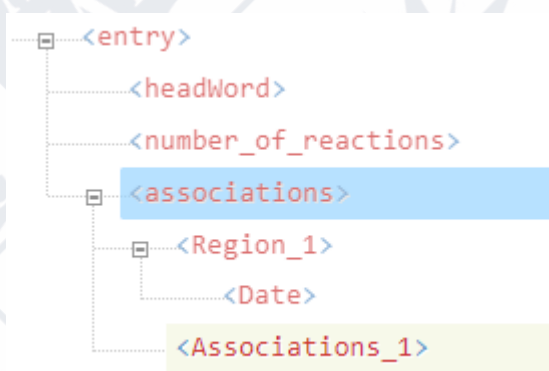
Рисунок 3.2 – Структура словникової статті за першим параметром в XML



2) Регіон (на момент отримання матеріалу/фактичне місце проживання реципієнта) – хронологічний проміжок часу – асоціативне поле;

Друга структура складається з реєстрового слова «Headword», кількості реакцій «number_of_reaction», визначення регіону «Region_1», дати «Date_1» та відбиття асоціативних полів «Associations_1». У вкладці дати варто вказувати час збору мовного матеріалу для подальшого встановлення хронології історичних подій та реакції на них. В роботі вказуємо рік проведення анкетування: 2021, 2022 або 2023 роки.

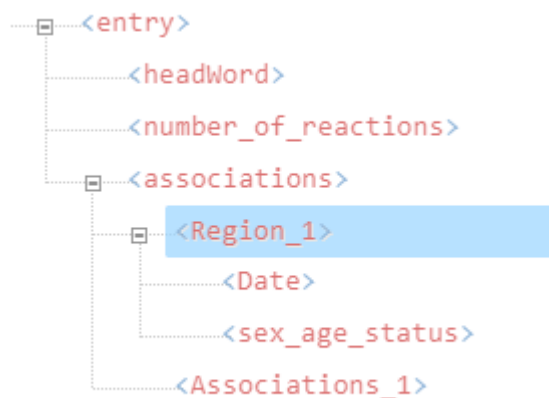
Рисунок 3.3 – Структура словникової статті за другим параметром в XML



3) Регіон (на момент отримання матеріалу/фактичне місце проживання реципієнта) – хронологічний проміжок часу – стать/вік/статус – асоціативне поле;

До третьої структури, окрім реєстрового слова «Headword», кількості реакцій «number_of_reaction», визначення регіону «Region_1», дати «Date» та відбиття асоціативних полів «Associations_1», додаємо позначення статі, віку або статусу реципієнта відповідно до ситуації-тригера (ВПО, закордоном, громадянин України, не є громадянином країни, заміжня, розлучена тощо) «sex_age_status».

Рисунок 3.4 – Структура словникової статті за третім параметром в XML



Пошук у глосарії здійснюється трьома способами: за реєстровим словом, пошук за регіоном, пошук за ключовими словами з відповідних асоціативних полів.

ВИСНОВКИ

Мовленнєва діяльність індивідуума тісно пов'язана з усіма сферами його свідомості. Історія існування людства довела, що саме мовлення є чи не найважливішим чинником психічного розвитку особистості й удосконалення суспільних відносин. Під впливом мовлення розвивається свідомість, мисленнєві операції, волюва та емоційна сфери, збагачуються інтелектуальні можливості людини.

Індивідуальна поведінка особистості поступово розвивається з раннього дитинства, ідентифікація ж дитини відбувається завжди в межах певних суспільних взаємин.

У роботі загально проаналізовано 714 онлайн-анкет учнів та учениць загальноосвітніх закладів 5-11 класів, а саме у 2021 році у Донецькій області, у 2022 році у закладах середньої освіти міста Вінниця та у 2023 році опитування пройшли учні та, які проживали до повномасштабної війни на території Донецької, Харківської, Вінницької, Запорізької, Тернопільської областей.

Залучення до експерименту дітей із різних регіонів не лише за своїм розташуванням – східний, західний та центральний, а й за особливостями переживання, сприйняття воєнного конфлікту уможливило простежити специфіку динаміки змін у мові та мислені дитини під впливом травмувальної ситуації, а також структурувати картину емоційного ставлення до збройного конфлікту, що є складовою частиною мовного портрету учня.

Отримані результати асоціативного експерименту відображають динамічні особливості мовленнєво-мисленнєвої діяльності дитини, визначають її активний словник, а також особливості розуміння дітьми значення й смислу слова.

Можна впевнено побудувати лінгвосоціальну картину сучасного учня й учениці України: дитина, під впливом екстремальних критичних подій, що вимагають зусиль для подолання наслідків цього впливу, характеризується потаємністю, підвищеною збудливістю, незібраністю, складністю говорити про

цю ситуацію, тривогу щодо смерті, що відображається в мисленні та мовлені. Учня та ученицю, які не є мешканцями території воєнних дій, проте дотичними через інформаційну складову, родичів, що воюють на фронті тощо, можна охарактеризувати вільнішим у своїх думках, експресивнішими та відкритим для обговорення складних тем. Упевненість супроводжується почуттям безпорадності. Письмове мовлення дітей відрізняються певною хаотичністю, заплутаністю та невизначеністю, водночас лаконічністю й категоричністю.

Порівняння мовленнєвої діяльності учнів ЗОШ I-III ступенів у 2021-2022 році та після початку повномасштабного вторгнення у 2023 році показало детермінованість та категоричність вияву характеристик і в лінгвістичному, і в психологічному планах, що зумовлені розвитком їх розумової, емоційно-вольової сфер, а також умовами формування особистості. Помітна зміна моральних цінностей у бік національних, громадянських є символом єдності серед молодшого покоління та впевненістю до майбутньої відбудови зруйнованої України. Негативним виявом є відсунення власних інтересів, у деяких відповідях знищення власних бажань як самопожертва для урівноваження психологічного фону вдома, підтримки дорослих або своїх сестер, братів, друзів, задля адаптації у новому шкільному колективі чи країні тощо. Варто попрацювати над становленням психологічної методики по гармоніюванню національної цінності на індивідуалістській на одному шаблі.

Синтез психолінгвістики та лексикографії в результаті дає мовний продукт, що організовано в асоціативний глосарій. Глосарій має свою перспективу розвитку, в чому й становить свою цінність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базыма Б.А. *Цвет и психика*: монографія. Харків: ХГАК. 2001. 172 с.
2. Божок О.О. Феномен фрустрації. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка*. 2010. Вип. 2. С. 87–94 URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1542/Bozhok.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 19 вересня 2023 року)
3. Бочкор Н.П., Дубровська Є.В., Залеська О.В. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період. Київ: МЖПЦ «Ла Страда-Україна». 2014. 84 с. URL: <https://la-strada.org.ua/download/sotsialno-pedagogichna-ta-psychologichna-dopomoga-simm-z-ditmy-v-period-vijskovogo-konfliktu-v-ukrayini> (дата звернення 20 вересня 2023 рік)
4. Бутківська Т. В. Проблема цінностей у соціалізації особистості. *Цінності освіти і виховання*: наук.-метод. зб. за ред. О. В. Сухомлинської. Київ: НАПН України. 1997. С. 27–31.
5. Вестбрук Дж., Кеннерлі Г., Кірк ДЖ. *Вступ у когнітивно-поведінкову терапію*. Львів: Свічадо. 2014. 420 с. https://i-cbt.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/KPT-TEXT-1_2-PART.pdf (дата звернення 20 вересня 2023 рік)
6. Вольнова Л.М. *Психосоціальна допомога в роботі з кризовою особистістю*: навчальний посібник / наук. ред. та керівник проблем. групи Л.М. Вольнова. Київ. 2012. 275 с. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/12349/1/Volnova_psychosoc.dopomoga%20u%20krizy.PDF (дата звернення: 19 січня 2022 рік)
7. Вольнова Л. М. *Профілактика девіантної поведінки підлітків*: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» у двох частинах. Ч. II. Практична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. Київ. 2016. 193 с.

8. Волошин С. М. Особливості змісту соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового соціального середовища. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*. 2019. № 9. С. 73–76. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nznuoapp_2019_9_14 (дата звернення 5 вересня 2023 рік)
9. Головатий Н. Ф. *Соціологія молоді: Курс лекцій*. Київ: МАУП. 2006. 224 с. URL: https://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/sociologiya1/sociologiya_molodi.html (дата звернення 20 вересня 2023 рік)
10. Горошко Є.І. *Інтегративна модель вільного асоціативного експерименту*. Харків: РА – Каравела. 2001. 320 с.
11. Григоренко Т.В. Вплив військової конфліктності на психіку дітей та молоді. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2016. № 2 (66), С. 36–39.
12. Гриценко В.В. *Соціально-психологічна адаптація переселенців*. 2002. 252 с.
13. Діденко М., Зелінська О. Інформаційно-психологічний вплив на людей під час війни. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2022. Том 1. № 14. С. 211–214. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/12102> (дата звернення 20 вересня 2023 рік)
14. Долинська Л. В., Максимчук Н.П. *Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя: навч. посіб.* Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В. 2008. 124 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/2161/Dolynska-L.V.-Maksymchuk-N.P.-Psykhohohiia-tsinnisnykh-orientatsii-maibutnoho-vchytelia.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 20 вересня 2023 рік)
15. Дуцик Д. *Політична журналістика*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2005. 138 с

16. Єрмак Т.І. Психологічні особливості дітей, які пережили війну. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2019. №1. С. 80–85.

17. Єрмакова С. С. Формування професійно-педагогічних цінностей у майбутніх учителів початкових класів: дис. ... канд. пед. наук. Одеса. 2003. 266 с.

18. Жданова І.В., Бондаренко Л.О., Велічко А.В. Психологічні аспекти інформаційного впливу під час воєнних дій в Україні. *Габітус. Науковий журнал*. 2022. Вип. 41. С. 222–226.

19. Жигай А.С. Зміна світобачення дитини під час збройного конфлікту на сході України: лінгвопсихологічний аналіз. *Лінгвокомп'ютерні дослідження*. 2021. Вип. 14. С. 82–87.

20. Жигай А. Мовнопсихологічний портрет сучасного учня: лінгвоемоційний та особисто-детермінантний виміри. *Лінгвокомп'ютерні дослідження*. 2022. Вип. 15. С. 73–78.

21. Завацька Н. Є. Особливості соціальної підтримки в осіб з різним ступенем соціальної адаптації. *Актуальні проблеми психології*. 2010. Т. 8. Вип. 7. С. 90–105.

22. Загнітко Анатолій, Жигай Анастасія. Війна на сході України очима учнів Вінниччини й Донеччини: асоціативний словник (2014 – 2021 рр.): *Лінгвістичні студії Linguistic Studies*. 2023. Вип. 45. С. 162–172.

23. Зязюн І.А. Аксиологічні орієнтири сучасної культури. *Проблеми освіти у Польщі та в Україні в контексті процесів глобалізації та євроінтеграції*: зб. матеріалів Міжн. науково-практичної конф. – 22-24 квітня, 2009 р. Київ-Житомир / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького, С. Сисоєвої. Київ: КІМ. 2009. С. 37–49.

24. Кокур О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Особливості негативних психічних станів військовослужбовців. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. Вип. 5 (42). С. 262–267. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32308333.pdf> (дата звернення 20 вересня 2023 рік)

25. Колісник В.В. Формування особистості дитини в умовах війни. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2017. №54. С. 34–39.

26. Колк Б. Тіло веде лік: як лишити психотравму в минулому. Харків: Віват. 2022. 624 с. URL: <https://vivat-book.com.ua/tilo-vede-lik-yak-lishiti-psikhotravmi-v-minulomu.html> (дата звернення 20 вересня 2023 рік)

27. Консультування в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій / авт. кол; заг. ред. В. Г. Панок, І. І. Ткачук. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи. 2019. 144 с.

28. Краснобаєва-Чорна Ж. Кваліфікація цінності в лінгвістиці. *Przegląd Wschodnioeuropejski*. 2019. № X/1: С. 453–462. URL: http://uwm.edu.pl/cbew/2019_10_1/33_KRASNOBAYEVA-CHORNA-Z.pdf (дата звернення 20 вересня 2023 рік)

29. Кульчицький І.М. Окремі аспекти квантитативних досліджень української мови. Львів: Україна Модерна. Випуск 27. «Verba at Numeri». 2019. URL: https://uamoderna.com/images/archiv/27-2020/27_73_96%20Ihor%20KULCHYTSKYI_compressed.pdf (дата звернення 19 вересня 2023 року)

30. Курепін В.М. Военні конфлікти, як глобальні екологічні проблеми суспільства. *Педагогічні інновації: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернетконференції*. Миколаїв: МНАУ. 2021. С. 156–158. URL: <http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/9296>. (дата звернення 11 вересня 2023 рік)

31. Левицький В.В. *Квантитативні методи у лінгвістиці*. Вінниця: Нова книга. 2007. 264 с.

32. Лещенко, Т.О., Жовнір, М.М., Юфименко, В.Г. Навчальний текст як мультимодальний лінгвовізуальний феномен: цілісність, зв'язність, інформативність. *Інноваційна педагогіка*. 47. 2022. С. 185–190 URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/47/35.pdf> (дата звернення 12 вересня 2023 рік)

33. Лисенко Н.В. Вплив війни на розвиток дітей та шляхи їхньої адаптації. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2018. № 56. С. 69–75.

34. Макаренко Ю.В. Ціннісні орієнтири Інтернет-дискурсу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія Філологічна*. Вип. 23. 2012. С. 78–80. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nznuoaf_2012_23_29 (дата звернення 20 вересня 2023 рік)

35. Матета А.О. Ціннісні виміри трансформації сучасного українського суспільства. *Сучасне суспільство*. 2018. Випуск 1 (15). С. 87–99.

36. Матяж С. В. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Соціологія*. 2013. Т. 225. Вип. 213. С. 27–30.

37. Мацевко Т.М., Березницька У.О., Солошенко Н.В. Психічні стани військовослужбовців після повернення із зони ведення бойових дій. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. № 2(55). С. 59–67. URL: https://www.academia.edu/44420497/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82%D1%83_%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_2_55_2020 (дата звернення 20 вересня 2023 рік)

38. Мельник Л.А. *Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України*: посіб. для практиків соціальної сфери / за ред. Волинець Л.С. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Калита». 2015. 72 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pozashkilna/psychologichna-sluzhba/pos-bnik-shhodo-psixosocz-alno-dopomogi.pdf> (дата звернення 29.03.2023)

39. Миронець С.М., Тімченко О.В. *Негативні психічні стани рятувальників в умовах надзвичайної ситуації*: монографія. Київ: «Август Трейд». 2008. 249 с.
40. Носенко Е.Л. *Трансформація ціннісних орієнтацій молоді на сучасному етапі розвитку суспільства*. Дніпро: Навчальна книга. 1999. 168 с.
41. Петрик В. *Сугестивні технології маніпулятивного впливу*: навч. посіб. М. Присяжнюк, Л. Компанцева, Є. Скулиш, О. Бойко, В. Остоухов / за заг. ред. Є. Скулиша. 2-ге вид. Київ: ЗАТ «ВІПОЛ». 2011. 248 с.
42. Похілько Д.С., Тімченко О.В. Специфіка травматизації дитини з різним травматичним досвідом війни. *Особистість, суспільство, війна*: тези доповідей учасників міжнародного психологічного форуму (7 квіт. 2023 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків. 2023. С. 213–215. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/20a51c1b-c643-4bfd-af22-4a1b5f39e43c/content> (дата звернення 19 серпня 2023 року)
43. Прес-реліз – Дослідження психологічного стану населення в умовах повномасштабної війни. URL: <https://ispp.org.ua/2022/09/13/doslidzhennya-psichologichnogo-stanu-naselennya-v-umovaxrovnomasshtabnoii-vijni/> (дата звернення 17 вересня 2023).
44. Приходько А.М. *Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики*. Запоріжжя: Прем'єр. 2008. 332 с.
45. Приходько І.І., Тімченко О.В., Лиман А.А. та ін. *Динаміка психічних станів військовослужбовців сил охорони правопорядку при виконанні службово-бойових завдань під час масових заворушень*: монографія / за заг. ред. проф. І.І. Приходька. Харків: НА НГУ. 2016. 130 с.
46. *Психологический словарь* / укл. Зінченко В.П., Мещерякова Б.Г. Москва: Педагогика-Пресс. 1999. 440 с.
47. *Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів* / Укл.: В. Шапар. Харків: Прапор, 2009. 782 с.
48. Романова Т.В. Педагогічні аспекти розвитку дітей в умовах війни. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2019. № 60. С. 34–39.

49. Слюсаревський М.М., Блинова О.Є. *Психологія міграції*. Кіровоград: ТОВ «Імекс ЛТД», 2013. 244 с. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/9964> (дата звернення 19 вересня 2023 року)
50. Соломин И.Л. О цветовых метафорах и не только о них. *Психологическая газета*. «Изд-во Астрель». 2000. Выпуск № 3(54). С.16–20
51. *Становище внутрішньо переміщених сімей із дітьми, прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу в умовах війни – результати дослідження* ХІСД. URL: <https://khisr.kharkov.ua/wp-content/uploads/2023/02/Rezultaty-doslidzhennia-A5-Veb.pdf> (дата звернення 19 вересня 2023 року)
52. Трубавіна І. М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа ведення випадку в соціальній роботі з ними: Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка». 2017. С. 320–342.
53. Титович А., Востоцька І. Психічний стан як характеристика психічної діяльності спортсмена. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2017. № 5(69). С. 183–193.
54. Туриніна О.Л. *Психологія травмуючих ситуацій*: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал». 2017. 160 с. URL: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/psiholog_travm.pdf (дата звернення 28 вересня 2023 року)
55. Усатенко Т.М. Психолого-педагогічні проблеми формування особистості дитини в умовах війни. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2017. №55, С. 45–51.
56. Хорошко В.О., Хохлачова Ю.Є. Інформаційна війна. ЗМІ як інструмент інформаційного впливу на суспільство. *Безпека інформації*. Частина 1. 2016, Т. 22, № 3, 284 с.
57. Щербя Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград: Наука. 1974. 423 с.
58. Ach N. Über den Willen. Leipzig: Quelle und Meyer. 1910. 24 S.

59. Byrne P. Psychiatry and the media. *Advances in Psychiatric Treatment* 2003. Release 9. Page 135–143.

60. Ebbinghaus H. *Grundzüge der Psychologie*. Leipzig: Quelle und. Meyer. 1902. 721 S. URL: <https://archive.org/details/grundzgederpsyc01ebbigooq>. (дата звернення 19 вересня 2023 рік)

61. Fitzpatrick T. Word Associations. *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd. 2012. С. 6193–6199.

62. Rapp R. *Die Berechnung von Assoziationen: ein korpuslinguistischer Ansatz*. Hildesheim: Olms. 1996. 272 S.

63. Strube G. *Assoziation*. Berlin: Springer. 1984. 324 S.

64. Watson J. *Behaviorism*. New York: Norton. 1930. 268 p. URL: <https://archive.org/details/behaviorism032636mbr>. (дата звернення 8 жовтня 2023 рік)